

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 728.81(450.365Bela Peč)"14/16"

Prejeto: 19. 9. 2016

Igor Sapač

izr. prof. dr., muzejski svetovalec, Univerza v Mariboru, Fakulteta za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo,
Oddelek za arhitekturo, Krekova 2, SI-2000 Maribor
E-pošta: igor.sapac@um.si

Grad Bela Peč/Weissenfels in njegov arhitekturnozgodovinski pomen

IZVLEČEK

Grad Bela Peč/Weissenfels na vzpetini v karavanskem pogorju, med Kranjsko Goro in Trbižem, je eden najmlajših srednjeveških gradov na ozemlju nekdanje dežele Kranjske in eden redkih gradov, ki so jih povsem na novo zgradili grofje Celjski. Okoli leta 1431 ga je na strateško pomembni ekstremni višinski lokaciji začel graditi Friderik II. Celjski. Že v drugi polovici 16. stoletja je izgubil prvotni pomen in v 17. stoletju se je začel spreminjati v razvalino. Čeprav so njegovi ostanki skromni, je njegova stavbna zasnova še vedno dovolj dobro razpoznavna in kaže, da so jo izoblikovali v vsaj štirih stavbnih fazah v 15. in 16. stoletju. V prvi stavbni fazi so do leta 1456 zgradili veliko obzidano grajsko jedro, ki so ga nato v drugi in tretji stavbni fazi okrepili z zunanjim protiturskim obzidjem ter dopolnili z novimi stavbnimi trakti. Zadnje gradbene posege v grajskem kompleksu so opravili po potresu leta 1511, ki pa niso bistveno spremenili zasnove iz starejših stavbnih faz.

KLJUČNE BESEDE

grad, srednjeveški gradovi, Bela Peč, Weissenfels, Fusine in Valromana, Gornjesavska dolina, Furlanija–Julijska krajina, Fridrihštajn, arhitektura, arhitekturna zgodovina, kastelologija, stavbni razvoj, celjska delavnica, celjska stavbarnica, grofje Celjski, Friderik II. Celjski, Habsburžani, Thurn–Valsassina, Khevenhüller, Moscon, Eggenberg, Trilleg

ABSTRACT

THE BELA PEČ/WEISSENFELS CASTLE AND ITS ARCHITECTURAL-HISTORICAL IMPORTANCE

The Bela Peč/Weissenfels Castle standing on a hill in the Karavanke Mountains between Kranjska Gora and Trbiž/Tarvisio is one of the youngest medieval castles in the territory of the former Province of Carniola and one of the rare castles that were completely rebuilt by the Counts of Cilli. Around 1431 Frederick II of Cilli undertook its construction in a high-altitude and strategically important location. The castle lost its original significance already in the second half of the 16th century and began to crumble into ruin in the 17th century. Regardless of its modest remains, the building plan of the castle is still clearly discernible and reveals that its development spanned at least four building stages during the 15th and 16th centuries. In the first building stage until 1456 an extensive enclosed castle core was built, which was reinforced with an outer anti-Turkish bailey during the second and third building stages and added new tracts of buildings. The last construction works within the castle compound were performed after the earthquake of 1511, which did not significantly change the layout of the earlier building stages.

KEY WORDS

castle, medieval castles, Bela Peč, Weissenfels, Fusine in Valromana, Upper Sava River Valley, Friuli–Venezia Giulia, Fridrihštajn Castle, architecture, architectural history, castelology, building development, Celje workshop, Celje's community of masons and builders, Counts of Cilli, Frederick II of Cilli, Habsburgs, Thurn–Valsassina, Khevenhüller, Moscon, Eggenberg, Trilleg

Grad Bela Peč/Weissenfels je stal na visoki dominantni vzpetini v karavanškem pogorju, 1123 metrov nad morjem, nad naselbino Bela Peč/Weissenfels/Fusine in Valromana, v bližini Rateč, med Kranjsko Goro in Trbižem. Njegovi ostanki so sedaj na ozemlju Republike Italije in njene pokrajine Furlanija–Julijska krajina, približno 4,5 kilometra zahodno od mejne črte z Republiko Slovenijo in v bližini tromeje med Italijo, Slovenijo in Avstrijo. Do konca prve svetovne vojne je to območje spadalo v okvir habsburške vojvodine Kranjske oziroma avstrijske kronske dežele Kranjske in k skrajnemu severozahodnemu delu Gorenjske, nato pa je z rapalsko pogodbo leta 1920 pripadlo Italiji, ki ga je okupirala 19. novembra 1918.¹ Zaočkroženi zgodovinski oris Gornjesavske doline bi bil brez obravnave Bele Peči okrnjen, saj je belopeškemu zemljiškemu gospodstvu pripadal velik del te doline. Grad je pomemben tudi kot eden najmlajših srednjeveških gradov na ozemlju, ki so ga v srednjem veku poseljevali Slovenci, in kot eden redkih gradov, ki so jih povsem na novo zgradili grofje Celjski. S tem prispevkom želim analizirati zlasti stavbno zasnovano gradu Bela Peč in opozoriti na njen arhitekturnozgodovinski pomen, ki je v obstoječi literaturi povsem prezrt.²

Posestnozgodovinski okvir

Grad so zgradili vrh vzpetine nad prastaro potjo, ki povezuje Gornjesavsko dolino s Koroško in Furlanijo.³ Ozka dolina pod poznejšim gradom je bila do poznega srednjega veka zaradi zahtevnih gorskih podnebnih razmer zelo redko poseljena. V drugi polovici 14. stoletja so imetniki tega območja grofje Ortenburški začeli tja načrtno naseljevati ljudi in spodbujati razvoj fužinarstva.⁴ Belopeško zemljiško gospodstvo, ki je poleg gradu in naselbine Bela Peč obsegalo še zgornji del Gornjesavske doline do potoka Belca in glavnino sedanjega območja Jesenic, je nastalo po letu 1430 in najpozneje do konca 15.

stoletja z osamosvojitvijo od gospodstva Radovljica.⁵ Grad in gospodstvo sta nastala na ozemlju, ki ga je grof Herman II. Celjski (okoli 1361–1435) pridobil leta 1418 oziroma leta 1420 z ogromno dediščino izumrlih grofov Ortenburških na osnovi dedne pogodbe iz leta 1377.⁶ O nastanku gradu nas seznanja Kronika grofov Celjskih.⁷ Ko je grof Herman II. Celjski po aferi z Veroniko Deseniško izpustil svojega sina Friderika II. (okoli 1379–1454) iz ječe, kamor ga je bil zaprl zaradi »pregrešne« ljubezni, a mu hkrati ni vrnil zaseženih gradov, je znova odvedli mladi grof z vsem svojim dvorom odšel v Radovljico oziroma na grad Waldenberg. Tam je bival dve leti in se nato odpravil v Rim, a ga je na poti zajel mejni grof iz Ferrare. Iz ujetništva ga je za visoko odkupnino rešil njegov svak, Henrik VI. grof Goriški (1376–1454), *nakar se je Friderik lotil zidave novega gradu, tokrat v bližini Kranjske Gore: und nach derselben fengknus hub an derselbig graff Friedrich von Cilli von neuem ein schloss zu bauen ob Kronau, und hat das genandt Weissenfels, und das ist beschehen, do man zalt nach Christi geburd 1431 jahr – in imenoval ga je Bela Peč in zgodilo se je to, ko so šteli leto 1431 po Kristusovem rojstvu.* S tem sporočilom se konča XIII. poglavje Kronike grofov Celjskih, v katerem je pisec razložil, kako se je Friderik pobotal z očetom.⁸ Zapis se zdi verodostojen. Morda je treba nekoliko podvomiti samo v točnost zapisa letnice začetka gradnje gradu, saj je v Kroniki grofov Celjskih zmotno zapisanih več letnic; pisec, denimo, navaja, da je Herman II. umrl leta 1434, v resnici pa se je to zgodilo leta 1435.⁹ Zato se zdi najbolj primerno zapisati, da se je gradnja gradu Bela Peč začela okoli leta 1431.¹⁰ V srednjeveških listinah je grad prvič izpričan leta 1440 in sicer posredno z gradiščanom – *burggraaf*

¹ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 641–642; Podlogar, *Iz zgodovine*, str. 25–27, 51–56; Lavtižar, *Rateška kronika*, str. 214; Smole, *Graščine*, str. 76–77; Petrič, *Rateče*, str. 19–21, 23; Stopar, *Grajske stavbe*, 16, str. 134–135; prim. Golec, Erze, Wasser, Feuer und Erdbeben, str. 158–159.

² Čeprav je Bela Peč najbolj severovzhodna grajska lokacija na ozemlju Republike Italije, je italijanska kastelološka literatura skoraj ne pozna. V sistematično pripravljeno obsežno topografsko obravnavo grajske dediščine na območju Furlanije–Julijske krajine Bela Peč ni vključena. Prim. Miotti, *Carnia*. V zadnjem času je na ostanke gradu obrobno opozoril italijanski arhitekt in kastelolog Gianni Virgilio z objavo sumarnega zapisa Raimonda Domeniga. Glej: Virgilio, *Castelli da scoprire*, str. 32–33; prim. Virgilio, *Castelli e fortificazioni della Carnia*.

³ Za pomen poti primerjaj: Podlogar, *Iz zgodovine*, str. 25; Petrič, *Rateče*, str. 14; Sagadin, Arheološka najdišča, str. 16–22; Mlinar, Gornjesavska dolina, str. 26.

⁴ Petrič, *Rateče*, str. 19, 21; Meterc, Nastanek, str. 43; Golec, Posebnosti nastanka, str. 390.

⁵ Mlinar, Gornjesavska dolina, str. 37; Mlinar, *Das Eisenhüttenwesen*, str. 183–184; Mlinar, *Povednost*.

⁶ Prim. Petrič, *Rateče*, str. 19–20; Meterc, Nastanek, str. 44; Bajt in Vidic, *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 74–75, 88–89, 91; Virgilio, *Castelli da scoprire*, str. 32.

⁷ Pisanje Kronike grofov Celjskih se je po naročilu Celjskih grofov začelo okoli leta 1435 in končalo leta 1460, že po njihovem izumrtju. Njen avtor ni znan. Morda je bil celjski minorit, morda eden od pisarjev Hermana II. grofa Celjskega, vsekakor pa zaupnik zadnjih grofov oziroma knezov Celjskih. Original dela je izgubljen in ohranjeni so samo prepisi iz 16., 17. in 18. stoletja. Glej: Grabmayer, *Die Cillier und die Chronistik*, str. 219; Fugger Germadnik, *Groffe Celjski med zgodovino in mitom*, str. 26–28; primerjaj: *Kronika grofov celjskih*, str. 108–109.

⁸ Krones, *Die Freien von Saneck*, II. del, poglavje XIII, str. 81; *Kronika grofov celjskih*, str. 21–22; Klaič, *Zadnji knezi*, str. 57–58; Stopar, *Grajske stavbe*, 16, str. 134; prim. Megiser, *Annales Carinthiae*, I, str. 38; II, str. 1091; Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 462, 642; Orožen, *Celska kronika*, str. 56–57; Dimitz, *Geschichte Krains*, I, str. 309; Podlogar, *Iz zgodovine*, str. 26; Lavtižar, *Rateška kronika*, str. 145; Grafenauer, Veronika Deseniška, str. 412–413; Habjan, Radovljica, str. 122; Kosi, Grajska politika, str. 483, op. 187; Fugger Germadnik, *Groffe in knezi Celjski*, str. 103.

⁹ Prim. Klaič, *Zadnji knezi*, str. 62.

¹⁰ Prim. Habjan, Radovljica, str. 122, 124.

zu Weissenfels.¹¹ Ugibanj, da je na lokaciji sedanjih grajskih ostankov oziroma v njihovi bližini že pred letom 1431 stal grad, arhivski viri in materialni sledovi ne potrjujejo.¹²

O Friderikovi gradnji in funkciji gradu navaja zanimive podatke pismo Sigmunda pl. Dietrichsteina deželnemu knezu z dne 16. septembra 1530: *Derselb vorbemelte Graff hat auf ein Zeit eine grosse Anzall Holcz gen Radmansstorff fuhren lassen vnd vill Zimmerleut dahin verordnet, vnd das Holcz zu einer Befestigung lassen machen, Niemand hat gewust wohin es brauchen wolt. Biss das gar gemacht ward, bot er allen seinen Vnderthanen auf, liess dasselb Holczwergk auf den Berg, da iecz Weissenfels stehet, fuhren vnd aufrichten, leget Kriegssvolck darein, liess Niemand weder handtlen, noch wandtlen in Wellischland, Tyroll, noch anderen Orten, dann wer Gleidtgelt gab. ... Grof, o katerem je bila pravkar beseda, je dal tistihmal pripeljati veliko lesa v Radovljico, poklical pa je tja tudi precej tesarjev, da so pripravili les za utrabo, nihče ni vedel, za kaj ga bo potreboval. Ko je bilo vse pripravljeno, je svojim podložnikom naročil, naj spravijo ta les na goro, kjer sedaj stoji Bela Peč, in ga postavijo. Vanj je namestil vojake in naprej ni spustil niti trgovcev, niti popotnikov v Italijo, na Tirolsko ali drugam, če mu niso plačali....¹³*

Friderik II. Celjski je grad, drugače kakor po letu 1422 Fridrihštajn na Kočevskem,¹⁴ gotovo zgradil v soglasju z očetom Hermanom II. in v skladu s celjsko grajsko politiko.¹⁵ Pomisliti tudi smemo, da je Bela Peč prav toliko kot Friderikov tudi Hermanov gradbeni podvig in da je grad treba vrednoti v okviru številnih izvedenih Hermanovih gradbenih projektov. Bela Peč, drugače kakor Fridrihštajn, ni nastala kot Friderikov rezidenčni grad.¹⁶ Grad so za Celjske

upravljali njihovi gradiščani; leta 1440 je bil to Pernhart Klaynherr.¹⁷ Grad je nastal na vrhuncu celjskega obvladovanja ozemelj in gradov v avstrijskih deželah.¹⁸ Njegova lokacija na skrajnem severozahodu Kranjske, ob meji s Koroško, na stičišču pomembnih trgovskih poti med Furlanijo, Koroško in Kranjsko, je bila odlično izbrana. Z grajske vzpetine se odpirajo pogledi po delu Gornjesavske, Kanalske in Ziljske doline ter na okoliška pogorja Julijskih Alp, Karavank in Karnijskih Alp. Novi grad je mogel nadzorovati promet iz Kranjske proti zahodu in tudi iz Koroške skozi Kanalsko dolino čez Tabljo/Pontafel/Pontebba proti Furlaniji ter je omogočal zaslužek s mitnicami.¹⁹ Z njegovo postavitvijo so Celjski mogli nadzorovati dostop iz Kranjske do Beljaka in koroški prečni cestni koridor.²⁰ Po drugi strani je mogel grad izboljšati obvladovanje celjske pridobljene posesti v Gornjesavski dolini ter nahajališč železove rude in fužin v njegovi neposredni okolici ter spodbujati razvoj železarstva.²¹ Belopeški grad je torej treba razumeti kot pomembno vojaško-obrambno postojanko in kot enega od mejnikov celjskih posesti na Kranjskem, kot mitninsko postajo in obenem kot gospodarsko središče, ki je v skladu s politiko, oblikovano že pred letom 1418 s strani Ortenburžanov, omogočilo v ozki dolini Belega potoka oziroma na stiku Kanalske doline in Gornjesavske doline nadaljevanje načrtne kolonizacije – torej razvoj naselbin in fužinarstva, gradnjo cest, krčenje gozdov, širjenje obdelovalnih površin in doseljevanje podložnikov. Specifičen položaj gradu tik ob meji gospostva in dežele kaže, da je bila njegova strateška vloga na začetku pomembnejša od vloge središča gospostva. Celjske sosede je postavitve gradu, razumljivo, zelo motila. Najbolj so bili razburjeni Benečani, saj je grad nastal samo tri nemške milje od mejne črte s Furlanijo; po besedah neznanega kronista je gradbišče gradu napadlo več tisoč beneških vojakov in poskusili so preprečiti njegovo dokončanje, a namere niso mogli uresničiti.²² V fajdi med pokneženima celjskima grofoma Friderikom II. in Ulrikom II. ter vojvodo Friderikom V. Habsburškim, ki je trajala med letoma 1436 in 1443, se je pokazalo, da je belopeški grad sporen tudi za Habsburžane, ki sicer začetku njegove gradnje niso nasprotovali.²³

Grad so postavili na ekstremni višinski lokaciji

¹¹ Golec, Posebnosti nastanka, str. 392.

¹² Prim. Podlogar, Iz zgodovine, str. 26; Petrič, *Rateče*, str. 20; Meterc, Nastanek, str. 43. V poljudni literaturi je v nekoliko variirajočih interpretacijah od druge polovice 19. stoletja večkrat objavljena povsem neosnovana in zmotna navedba, da je že v 13. stoletju na lokaciji poznejšega gradu oziroma v dolini pod njim prvo grajsko stavbo postavila plemiška rodovina z gradu Weissenfels v nemški pokrajini Saška-Anhalt. Prim. Schumi, *Archiv*, I, str. 21–22; Podlogar, Iz zgodovine, str. 26. Zdi se, da je ta navedba v drugi polovici 19. stoletja izšla iz hotenja še dodatno poudariti in izpostaviti nemško poreklo sicer kranjskega gradu in naselbine Bela Peč.

¹³ Zahn, *Geschichtliche Studien*, str. 66; Stopar, *Grajske stavbe*, 16, str. 134–135.

¹⁴ Krones, *Die Freien von Saneck*, II. del, poglavje XI, str. 79.

¹⁵ Ko je na gradu Kamen pri Begunjah leta 1426 tragično umrl najmlajši sin Hermana II. Celjskega, Herman III. Celjski, je Friderik II. postal edini naslednik Hermana II. Oče je sina osvobodil in odnosi med njima so za silo uredili, čeprav je do Hermanove smrti leta 1435 občasno še prihajalo do trenj. Prim. Klaić, *Zadnji knezi*, str. 58–61.

¹⁶ Friderik II. je po letu 1431 največ bival na gradu Žovnek, po očetovi smrti in pridobitvi knežjega naslova pa pogosto tudi v Celju in na gradu Krapina, občasno tudi v Gradcu, Čakovcu, Vrbovcu v Hrvaškem Zagorju, Križevcih in Zagrebu. Leta 1454 je umrl na gradu Žovnek. Prim. Klaić, *Zadnji knezi*, str. 66, 84; Fugger Germadnik, *Groffe in knezi Celjski*, str. 104, 112.

¹⁷ Mlinar, Gornjesavska dolina, str. 37.

¹⁸ Prim. Kosi, Grajska politika.

¹⁹ Prim. *Kronika grofov celjskih*, str. 123.

²⁰ Habjan, Radovljica, str. 122–124.

²¹ Cesar Sigismund je leta 1431 podelil Hermanu II. Celjskemu pravico kopati rudo na vseh posestih. Klaić, *Zadnji knezi*, str. 51; prim. Mlinar, *Das Eisenhüttenwesen*, str. 186.

²² Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 157, 252.

²³ Lhotsky, *Eine unbeachtete Chronik*, str. 543; Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 155–157. Besedilo vira je mogoče razumeti v tem smislu, da je bila s habsburškega stališča gradnja sporna zato, ker k njej niso dali soglasja. Lahko pa je šlo zgolj za očitek »za nazaj«, kot še marsikaj drugega, kar so Habsburžani med fajdo očitali Celjskim.

Pogled z grajske vzpetine proti Ratečam in Gornjesavski dolini (foto: Igor Sapač, maj 2016).

in njegova gradnja je bila prav gotovo zelo zahtevna. Med Ratečani je ohranjeno izročilo, ki pripoveduje, kako težka je bila tlaka pri zidavi gradu; na tlako je kmet zjutraj odšel z volom vozit, zvečer pa se je vrnil domov le z volovo kožo. Tlaka je bila tako huda, da je več kmetov zapustilo svoje kmetije.²⁴ Nedvomno so glavno breme zidave in vzdrževanja gradu nosili okoliški prebivalci. Prebivalci trga Bela Peč so morali še v Valvasorjevem času ob nevarnosti noč in dan stražiti zgoraj v gradu.²⁵ Zaradi ekstremnega značaja lokacije so grad, razumljivo, že razmeroma zgodaj opustili in v njegovi upravni in rezidenčni vlogi so ga manj kakor eno stoletje po postavitvi dopolnili s stavbo v dolini; ker je bil grad težko dostopen in zelo – približno 30 kilometrov – oddaljen od vzhodnih predelov lastnega zemljiškega gospostva, so že okoli leta 1521 na Murovi zgradili sekundarni upravni sedež oziroma pristavo belopeškega gospostva – sedanjo Kosovo graščino na Jesenicah.²⁶

Celjski so imeli v več kot treh stoletjih svojega obstoja izjemno veliko število gradov, a sami so jih povsem na novo na Slovenskem zgradili samo osem. Kot gospodje Žovneški so v 12. stoletju zgradili Žovnek pri Braslovčah in v 13. stoletju Ojstrico pri Vranskem, Senek pri Polzeli in Libenštajn nad Preboldom. V 14.

stoletju so, na starejši osnovi, zgradili mestni grad oziroma sedanji knežji dvorec v Celju. V prvi polovici 15. stoletja so v okviru gospostva Ribnica zgradili Fridrihštajn na Kočevskem (pred 1424), v okviru gospostva Radovljica Belo Peč (okoli 1431) in v okviru gospostva Gračeno na vzhodu Kranjske ob meji s Hrvaško Mokrice (pred 1444). Vzpon grofov v 14. in 15. stoletju je potekal, ko je velika večina srednjeveških gradov že stala in ko gradnje povsem novih gradov z redkimi izjemami niso bile več smiselne oziroma mogoče.²⁷ Belopeški grad ima zato v okviru celjskega grajskega stavbarstva in kulturne dediščine na ozemlju nekdanje dežele Kranjske posebni pomen.

Po letu 1456, ko so ubili zadnjega Celjskega, Ulrika II., je grad Bela Peč z vsem drugim celjskim imetjem prešel v last Habsburžanov in je nato ostal deželnoknežja komorna posest do leta 1636.²⁸ Za grad so skrbeli upravitelji oziroma oskrbniki. Leta 1470 je kot belopeški oskrbnik omenjen Jurij Skodl.²⁹ Leta 1499 je omenjen oskrbnik Jurij Fleckh.³⁰ Habsburžani so do leta 1636 grad podeljevali v zastavo. Leta 1515 in tudi še leta 1530 je imel grad kot zastavno posest Žiga (Sigmund) pl. Dietrichstein.³¹

²⁴ Podlogar, *Iz zgodovine*, str. 27; Petrič, *Rateče*, str. 19–20.

²⁵ Valvasor, *Die Ebre*, XI, str. 641.

²⁶ Prim. Meterc, *Nastanek*, str. 44; Virgilio, *Castelli da scoprire*, str. 32.

²⁷ Prim. Kosi, *Grajska politika*, str. 488; Stopar, *Ostra kopja*, str. 68.

²⁸ Smole, *Graščine*, str. 76; Stopar, *Grajske stavbe*, 16, str. 135.

²⁹ Podlogar, *Iz zgodovine*, str. 27.

³⁰ Golec, *Posebnosti nastanka*, str. 392.

³¹ Valvasor, *Die Ebre*, XI, str. 642; Zahn, *Geschichtliche Studien*, str. 65–67; Meterc, *Nastanek*, str. 44; Stopar, *Grajske*

On je okoli leta 1521 na Murovi na Jesenicah zgradil manjši dvorec oziroma gosposko hišo s funkcijo sekundarnega sedeža uprave belopeškega gospostva – sedanjo Kosovo graščino, ki se v virih iz 18. stoletja omenja kot *stari belopeški grad*. Postavitev dvorca na Jesenicah ni bila naključje, saj se je na tistem območju že v poznem 14. stoletju začel spodbuden razvoj rudnikov, plavžev in fužin in obenem je bilo od tam mogoče dobro upravljati vzhodni del razsežnega gospostva.³² Dietrichsteini so Belo Peč izgubili pred letom 1540, saj je bila takrat kot zastavna posest že v rokah rodovine Thurn-Valsassina oziroma Franca barona Thurna-Valsassina (1509–1586), ki je leta 1541 postal državni grof.³³ Kot imetnik belopeškega gospostva je izpričan tudi leta 1550. Po smrti svojega očeta Vida pl. Thurna-Valsassina (1471–1535) je imel tudi gradova Vipavski Križ in Zgornji Kamnik. Med letoma 1542 in 1562 je bil deželni glavar Goriške.³⁴ Leta 1572 se je izselil na Češko.³⁵ Franc grof Thurn-Valsassina je Belo Peč najverjetneje prepustil svojemu bratranču Antonu II. grofu Thurnu-Valsassina († 1569), ki je kot imetnik tega gospostva izpričan leta 1563.³⁶ Po njem je Bela Peč pripadla njegovemu najmlajšemu sinu Janezu Ambrožu grofu Thurnu-Valsassina (1537–1621), ki je leta 1589 postal zastavni imetnik Waldenberka in Radovljice in leta 1601 deželni glavar Kranjske.³⁷ Takrat belopeškega gospostva ni imel več, saj ga je leta 1578 nadvojvoda Karel II. Habsburški (1540–1590) prepustil v zakup svojemu vrhovnemu dvornemu mojstru Juriju (Georgu) II. baronu Khevenhüllerju (1534–1587), ki je bil cesarski svetovalec, vnet protestant, znameniti graditelj mogočne utrdbe Ostrovia/Hochosterwitz na avstrijskem Koroškem in med letoma 1565 in 1587 deželni glavar Koroške. Belo Peč je dobil malo zatem, ko je leta 1577 izgubil mogočno deželno-knežjo grofijo Pazin v Istri. Po smrti leta 1587 sta ga tudi na Beli Peči nasledila sinova Žiga (Sigismund) III. (1558–1594) in Franc II. (1562–1607) barona Khevenhüllerja. Leta 1593 je nadvojvoda Ernest

stavbe, 16, str. 134. Leta 1515 je cesar Maksimilijan I. Dietrichsteinom oziroma Maksimilijanu Volfgangu pl. Dietrichsteinu kot zastavno posest podelil tudi Waldenberk in Radovljico, ki sta v posesti te rodovine ostala do sedemdesetih let 16. stoletja. Gestrin, Radovljica, str. 522; Šmitek, Lipniški grad, str. 25; prim. Podlogar, *Iz zgodovine*, str. 53.

- ³² Meterc, Nastanek, str. 44; prim. Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 21–22; Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 66–69; Sapač, Mesta, trgi, gradovi in samostani, str. 720. Leta 1523 so pod Žigo pl. Dietrichsteinom ob dvorcu na Jesenicah zgradili še cerkev sv. Lenarta, ki je leta 1526 postala sedež župnije. Njen patrocinj najverjetneje izpričuje povezavo z Belo Pečjo, saj je tudi tam cerkev sv. Lenarta.
- ³³ Meterc, Nastanek, str. 44; prim. Mlinar, Gornjesavska dolina, str. 38.
- ³⁴ Podlogar, *Iz zgodovine*, str. 27; Smole, *Graščine*, str. 211; 690; prim. Kranjec, Thurn, str. 81–83.
- ³⁵ Smole, *Graščine*, str. 211.
- ³⁶ Meterc, Nastanek, str. 44.
- ³⁷ Po drugem, manj zanesljivem viru, so imeli leta 1575 Belo Peč spet Dietrichsteini. Podlogar, *Iz zgodovine*, str. 27.

III. Habsburški (1553–1595) belopeško gospostvo podelil v zastavo Inocencu pl. Mosconu (ok. 1545–1620).³⁸ Moscon je bil dobro izobražen in ambiciozen plemič ter si je poleg belopeškega gradu uspel pridobiti še gradove Sevnica, Reštanj, Pišce, Krško, Radeče, Žebnik in Postojna. Leta 1617 je bil povzdignjen med barone. Glavno rezidenco si je uredil na gradu Sevnica, ki ga je kupil leta 1595.³⁹ Tam si je dal malo pred smrtjo z adaptacijo prvotne protestantske molilnice – Lutrovske kleti – iz poznega 16. stoletja urediti tudi zasebni (protestantski) mavzolej, ki ga krasijo znamenite poslikave iz leta 1619.⁴⁰ Najverjetneje je umrl kmalu po 26. juniju 1620, ko je nastala zadnja listina z njegovim podpisom, vsekakor pa pred 12. majem 1621, ko je izpričan novi belopeški gospodar.⁴¹ V njegovem času je Bela Peč ostala protestantsko žarišče, kar je najverjetneje postala že pod Francem pl. Thurnom-Valsassina. Leta 1601 je protireformacijska verska komisija grajskega oskrbnika dala zvezati in ga poslala v Radovljico in potem k jezuitom v Ljubljano, kjer se je spreobrnil.⁴² Kljub temu so še vsaj do leta 1616 na belopeškem pokopališču pokopavali protestante in heretiki v Beli Peči so udeležence ljubljanske sinode skrbeli še leta 1643.⁴³

Valvasor v *Slavi vojvodine Kranjske* zaradi napačne interpretacije sicer pravilnega Megiserjevega podatka zmotno navaja, da so imeli belopeško gospostvo leta 1612 kot zastavno posest gospodje baroni Khevenhüllerji in da so ga za njimi pridobili knezi Eggenbergi.⁴⁴ Arhivski dokumenti dokazujejo, da je bil še leta 1620 belopeški gospod Inocenc pl. Moscon, od leta 1621 pa so izpričani Eggenbergi.⁴⁵ Eggenbergi so od Mosconov pridobili tudi gospostvo Logatec na Notranjskem.⁴⁶ Maja 1621 je kot novi belopeški gospod omenjen Janez Ulrik knez Eggenberg (1568–1634), ki je bil med letoma 1602

³⁸ Dinklage, *Kärnten um 1620*, str. 103, 175–183, 223–224, 230; prim. Wurzbach, Khevenhüller, str. 218–219; Mlinar, Gornjesavska dolina, str. 39. V ilustrirani rokopisni Kroniki Khevenhüllerjev iz okoli leta 1620 je pod gradom Bela Peč upodobljen mladi Ludvik Khevenhüller (1502–1531), ki nikoli ni bil imetnik gradu. Zmota se je zgodila zaradi napačne interpretacije podatka, da so bili Khevenhüllerji gospodarji Bele Peči med letoma 1578 in 1593. Prim. Dinklage, *Kärnten um 1620*, str. 103; Virgilio, *Castelli da scoprire*, str. 33.

³⁹ Smole, *Graščine*, str. 244, 401, 574, 651; Preinfalk, Grad Sevnica, str. 87–88; Sapač, Stavbni razvoj gradu Sevnica, str. 28, 34.

⁴⁰ Prim. Menoni, Odsev luteranske verske miselnosti, str. 303–321.

⁴¹ ARS, AS 718 Gospostvo Bela Peč, V/1/4–5. Prim. Preinfalk, Grad Sevnica, str. 88.

⁴² Dimitz, *Geschichte Krains*, III, str. 335; Podlogar, *Iz zgodovine*, str. 52–53; Lavtižar, *Rateška kronika*, str. 148, 149; Mugerli, Kranjskogorska župnija, str. 46–47.

⁴³ Mugerli, Kranjskogorska župnija, str. 47.

⁴⁴ Megiser, *Annales Carinthiae*, I, str. 38; Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 642; Podlogar, *Iz zgodovine*, str. 27.

⁴⁵ ARS, AS 718 Gospostvo Bela Peč, V/1/2–5. Prim. Dinklage, *Kärnten um 1620*, str. 103; Mlinar, Gornjesavska dolina, str. 39.

⁴⁶ Smole, *Graščine*, str. 266–267.

Bela Peč z gradom, cerkvijo, fužinarskimi stavbami in celopostavnim portretom Ludvika Khevenhüllerja v ilustrirani rokopisni Kroniki Khevenhüllerjev iz okoli leta 1620 (Dinklage, Kärnten um 1620, str. 104–105, Tafel 21).

in 1634 deželni glavar Kranjske.⁴⁷ Bela Peč je deželnoknežje komorno imetje ostala do leta 1636, ko jo je cesar Ferdinand II. prodal sinu Janeza Ulrika, Janezu Antonu I. knezu Eggenbergu (1610–1649), ki je imel veliko zemljiško posest tudi na Notranjskem in ki je bil med letoma 1635 in 1649 deželni glavar Kranjske.⁴⁸ Gotovo so v njegovem času težko pristopni grad vrh visoke vzpetine postopno že opuščali. Po poročilu, ki je bilo leta 1750 najdeno pod kamnom v grajskih razvalinah, so srednjeveški belopeški grad leta 1618 napadli in razdejali slovenski kmetje iz vasi Rateče zaradi spora z nemškimi železarji iz trga Bela Peč.⁴⁹ O verodostojnosti poročila moremo zgolj ugibati. Ugibamo lahko tudi o tem, ali je srednjeveški grad v njegovi upravni in rezidenčni vlogi v poznem 16. stoletju nadomestil oziroma dopolnil manjši monolitni dvorec, ki so ga zgradili ob glavni cesti v dolini, v trški naselbini Bela Peč, jugozahodno od cerkve, v zaselku Spodnja Fužina; stavba je še ohranjena in z značilno zasnovo ter renesančnim bifornim oknom nad glavnim portalom kaže, da je nastala med sredino 16. stoletja in sredino 17. stoletja.⁵⁰ Doslej uporabljeni arhivski dokumenti

sicer kažejo, da je bila ta stavba najverjetneje samo fužinarski dvorec in da ni bila povezana z gospodstvom Bela Peč.⁵¹

Janez Anton I. knez Eggenberg je leta 1647, dve leti pred svojo smrtjo, belopeško gospodstvo prodal Marku pl. Benagliju. Tudi on je kmalu umrl in leta 1653 je varuh njegovih mladoletnih otrok gospodstvo prodal trileškemu in ribniškemu graščaku Juriju Andreju Trillerju pl. Trillegu († 1667). Po njegovi smrti je grad in gospodstvo za njegova mladoletna otroka Katarino Elizabeto (okoli 1653–1724) in Jurija Andreja ml. (1663–1701) upravljal njegov mlajši brat Janez Friderik grof Trilleg († 1697), ki je bil skrbnik Bele Peči v času nastanka Valvasorjeve *Slave*.⁵² Morda je imel v tistem obdobju vpliv na upravo belopeškega gospodstva tudi Volf Engelbert grof Auersperg s Turjaka (1641–1709), ki je bil od leta 1669 poročen s Katarino Elizabeto pl. Trilleg.⁵³ Vsekakor je po letu 1697 celotno belopeško gospodstvo pripadlo ribniškemu graščaku Juriju Andreju ml. grofu Trillegu. Po njegovi smrti leta 1701 je gospodstvo dedovala

Italija. Prim. Sapač, Mesta, trgi, gradovi in samostani, str. 834.

⁵¹ Prim. Golec, Posebnosti nastanka, str. 398.

⁵² Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 22, 642; Podlogar, Iz zgodovine, str. 27; Smole, *Graščine*, str. 76; Stopar, *Grajske stavbe*, 16, str. 135; Mlinar, Gornjesavska dolina, str. 38–39; Preinfalk, *Plemiške rodbine*, 4, str. 165–172.

⁵³ Za zakonca glej: Preinfalk, *Plemiške rodbine*, 4, str. 169. Volfa Engelberta grofa Auersperga v zvezi z Belo Pečjo v letu 1685 omenja Leopold Podlogar. Podlogar, Iz zgodovine, str. 27, 51. Iz razpoložljivih arhivskih dokumentov njegova vloga v Beli Peči ni razvidna.

⁴⁷ ARS, AS 718 Gospodstvo Bela Peč, V/1/5. Prim. Meterc, Nastanek, str. 45.

⁴⁸ ARS, AS 718 Gospodstvo Bela Peč, I/1 in II/1/2; Smole, *Graščine*, str. 76; Mlinar, Gornjesavska dolina, str. 39.

⁴⁹ Prim. Virgilio, *Castelli da scoprire*, str. 32; Golec, Posebnosti nastanka, str. 408.

⁵⁰ Stavba, ki jo domačini imenujejo Schloss oziroma Castelletto, ima naslov: Via Cavour 34, 33018 Fusine in Valromana UD,

Belopeški renesančni dvorec iz 16. stoletja v zaselku Spodnja Fužina (foto: Igor Sapač, maj 2016) in isti dvorec z okoliškimi stavbami v mapi katastra iz leta 1813 (ARS, AS 176/L/L.330, list 13, izrez).

njegova hči Ana Katarina (1688–1724), ki se je leta 1702 poročila z Ludvikom Gundakarjem grofom Cobenzlom.⁵⁴ Zakonca sta leta 1715 posest prodala ambicioznemu novopečenemu plemiču Matevžu Reženu pl. Segallu (1665–1722).⁵⁵ Gospodstvo so vsaj od nastanka Valvasorjeve *Slave* leta 1689 dalje upravljali z dvorca na Jesenicah in v Beli Peči je bila v uporabi najverjetneje samo še gospodarska pristava – najbrž tista, ki je omenjena pri cerkvi sv. Lenarta in ki je pred letom 1708 prešla v last Franca Nikolaja barona Rechbacha.⁵⁶ Srednjeveški grad vrh vzpetine je bil takrat gotovo že zelo razvaljen in morda so ga že takrat začeli uporabljati kot kamnolom.

Po smrti Matevža Režena pl. Segalla leta 1722 v Ljubljani je belopeško gospostvo z razvaljenim gradom in dvorcem na Jesenicah leta 1724 prešlo v last njegovega sina Jožefa pl. Segalla (1719–1786), ki pa je sam začel gospodariti šele leta 1744.⁵⁷ Po poravnavi med njegovima dedinjama leta 1792 je gospostvo pripadlo njegovim mlajši hčeri Jožefi pl. Segalla, pozneje poročeni pl. Remitz.⁵⁸ Jožefa Remitz je leta 1810 posest prodala jeseniškemu trgovcu in podjetniku Frančišku Pavlu Kosu (1772–1839).⁵⁹ Kos je takrat pridobil tudi gosposko upravniško hišo oziroma dvorec na Murovi na Jesenicah; stavbo, ki sedaj po njem nosi ime Kosova graščina, je okoli leta 1821 povsem prenovil, jo povečal in ji dal vlogo dovolj re-

prezentativne rezidence in središča zemljiškega gospostva Bela Peč.⁶⁰

Frančišek Pavel Kos je po letu 1834 pridobil tudi fužinarski dvorec v skrajnem vzhodnem oziroma zgornjem belopeškem trškem zaselku Podklanec (Zgornja Fužina, Fužina pod gradom)/Stückl/Villa Alta.⁶¹ Ta stavba, ki sedaj ni več ohranjena, je prvič dokumentirana na risbi v Valvasorjevi skicni knjigi za Topografijo Kranjske iz okoli leta 1678.⁶² Zdi se, da nikoli ni bila povezana z gospostvom Bela Peč in s srednjeveškim gradom, čeprav po drugi strani tudi ni mogoče povsem izključiti možnosti, da je nastala na lokaciji nekdanje grajske pristave. Leta 1651 je bila v lasti največjega belopeškega fužinarja Jurija Krištofa Casparja, ki jo je leta 1680 prodal (Volfu) Karlu Rechbachu.⁶³ Baroni Rechbacha so stavbo v 18. stoletju prezidali, povečali in ji poskusili dati podobo manjšega plemiškega dvorca.⁶⁴ Stavbo so imeli še vsaj leta 1775, ko je v njej umrla Marija Konstancija baronica Rechbach.⁶⁵ Okoli leta 1790 je bil imetnik stavbe in pripadajočih fužin Andrej Sebastjan Siegert, leta 1711 pa njegov zet, jeseniški fužinar Leopold Ruard († 1834). Po njem je dvorec dedovala njegova hči Kristina, ki je bila poročena s Frančiškom Pavlom Kosom.⁶⁶

Frančišek Pavel Kos je belopeško gospostvo z dvorcem v Podklanecu zapustil svojemu sinu Francu Leopoldu Kosu, ki pa je slabo gospodaril in v treh

⁵⁴ Smole, *Graščine*, str. 76; Preinfalk, *Plemiške rodbine*, 4, str. 165–172.

⁵⁵ ARS, AS 718 Gospostvo Bela Peč, I/2; prim. Smole, *Graščine*, str. 76. Za Matevža Režena pl. Segalla glej: Golec, *Matevž Režen*, str. 427.

⁵⁶ Prim. Smole, *Graščine*, str. 77.

⁵⁷ Smole, *Graščine*, str. 76; ARS, AS 718 Gospostvo Bela Peč, I/3. Za Matevža Režena pl. Segalla in njegovega sina glej: Golec, *Matevž Režen*, str. 435.

⁵⁸ Smole, *Graščine*, str. 76; Golec, *Matevž Režen*, str. 436.

⁵⁹ Smole, *Graščine*, str. 76–77; Meterc, *Nastanek*, str. 46–47.

⁶⁰ Prim. Meterc, *Nastanek*, str. 46.

⁶¹ Podlogar, *Iz zgodovine*, str. 27; Golec, *Posebnosti nastanka*, str. 402.

⁶² Valvasor, *Topografija Kranjske 1678–1679. Skicna knjiga*, str. 351.

⁶³ Golec, *Posebnosti nastanka*, str. 398.

⁶⁴ Prim. Podlogar, *Iz zgodovine*, str. 27; Petrič, *Rateče*, str. 21.

⁶⁵ Smole, *Graščine*, str. 77.

⁶⁶ Golec, *Posebnosti nastanka*, str. 402.

Naselbina Bela Peč z lokacijami gradu in fužinarskih dvorcev na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja (Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 4, sekcija 197).

desetletjih zabredel v dolgove.⁶⁷ Srednjeveški grad vrh vzpetine je bil v tistem obdobju že povsem razvaljen. Na Florijančičevem zemljevidu Kranjske iz leta 1744 je vrisan kot že opuščen.⁶⁸ Na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja je označen kot *Rudera Weissenfels* in v spremnem besedilu iz let 1784–1787 je opisan kot propadajoč in skoraj popolnoma razkrit stari grad.⁶⁹ V mapi katastra iz leta 1813 je poleg napisa *Ruin* – razvalina – označeno samo grajsko obodno obzidje, kar kaže, da so bili vsi grajski trakti takrat že popolnoma porušeni.⁷⁰ Najverjetneje so v tistem obdobju ostanke gradu intenzivno izkoriščali kot kamnolom.

Leta 1862 so belopeško posest, iz katere je bila izločena Kosova graščina na Jesenicah z delom zemljišč, prodali na dražbi; kupil jo je Dunajčan dr. Alois Russ. On je že leta 1863 posest preprodal Andreasu Klinzerju, ki jo je leta 1881 prenesel v last svojega podjetja Tovarna jekla in jeklenih izdelkov Bela peč A. Klinzer in Co., kjer je imel še družabnika Theodorja Neussa. Na območju dvorca v Podklancu je takrat začela nastajati sodobna jeklarna. Leta 1883 sta Klinzer in Neuss sklenila dogovor o ukinitvi podjetja Tovarna jekla in jeklenih izdelkov Bela peč; Klinzer je izstopil kot družabnik in vse imetje podjetja z belopeško posestjo in stavbami vred je prešlo v last Teodorja Neussa. Leta 1884 je bil razglašen stečaj Neussovega imetja in njegovo imetje so leta 1887 prodali na dražbi. Belopeško posest s stavbami je takrat za

podjetje Göppinger & Co., železarna in jeklarna na Gorenjskem, ki je v svetu zaslovelo zlasti s proizvodnjo težkih verig za ladje, kupil Viljem Göppinger. Leta 1897 je bilo ustanovljeno novo podjetje Aktiengesellschaft Stahlwerke Weissenfels (delniška družba Jeklarna Bela peč) in na njenem ustanovnem občnem zboru so sklenili, da družba odkupi nepremičnine podjetja Göppinger & Co. v Beli Peči.⁷¹ Ob dvorcu v Podklancu so do takrat zrastle nove tovarniške stavbe in dve manjši elektrarni, ostanke srednjeveškega gradu vrh vzpetine pa je povsem prerasel gozd. Po letu 1920 je tovarno verig in dvorec v Podklancu od železarskega podjetja Aktiengesellschaft Stahlwerke Weissenfels prevzel Dr. Segri iz Piemonta.⁷² Po drugi svetovni vojni se je tovarniška proizvodnja zelo povečala in zaradi gradnje novih tovarniških poslopij so dvorec in Podklancu leta 1961 podrli.⁷³ Leta 1999 je dokaj velika tovarna verig prešla v last avstrijskega podjetja in se od takrat imenuje Pewag Weissenfels International GmbH.⁷⁴ Od dvorca na tovarniškem območju ni vidnih nobenih ostankov več. Razvaline srednjeveškega gradu vrh vzpetine so v zadnjih letih očistili gozdne zarasti.⁷⁵ Renesančni fužinarski dvorec jugozahodno od belopeške cerkve je v zadnjih desetletjih služil kot skromno bivalno poslopje. Sedaj je prazen in čaka na novega lastnika in temeljito obnovo.

⁶⁷ Smole, *Graščine*, str. 76–77; Meterc, *Nastanek*, str. 46–47.

⁶⁸ Florijančič, *Deželopisna karta*, list 1.

⁶⁹ Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 4, sekcija 197, str. 4.

⁷⁰ ARŠ, AS 176/L/L330/A08.

⁷¹ Smole, *Graščine*, str. 77; prim. Podlogar, *Iz zgodovine*, str. 52.

⁷² Prim. Podlogar, *Iz zgodovine*, str. 27.

⁷³ Prim. Petrič, *Rateče*, str. 21.

⁷⁴ Kompleks tovarniških stavb na lokaciji nekdanjega dvorca ima naslov: Strada Statale 54 nr./št. 17, 33018 Fusine in Valromana UD, Italija.

⁷⁵ Prim. fotografijo iz okoli leta 1989 v: Petrič, *Rateče*, str. 20.

Opis in oznaka

Kancler oglejskega patriarhata Paolo Santonino (okoli 1440–1509) je v svojem popotnem dnevniku 29. septembra 1485 grad tako opisal: *Grad Bela Peč (Weissenfels) je nekoč postavil celjski grof na silno visoki gori, višji od vseh, kar sem jih videl, po izumrtju vseh celjskih grofov pa je skupaj z drugimi gradovi in mesti – pravijo, da jih je bilo stotrideset – prešel v cesarsko last. Grad sam obkrožajo divje in neznansko visoke gore, po katerih leži sneg skoraj vse leto, kjer pa je tudi veliko razne divjadi in divjih petelinov.*⁷⁶

Grajska lokacija na nadmorski višini 1123 metrov je iz doline dostopna po dveh razmeroma dolgih poteh iz severne in vzhodne strani. Vzhodna pot je slabo vzdrževana in zato težje prehodna. Njen začetek je na vzhodnem koncu naselbine, v Podklancu/Stückl/Villa Alta, v bližini nekdanjega Rechbachovega belopeškega dvorca in sedanje tovarne verig, na nadmorski višini 789 metrov. Severna pot se navezuje na cesto, ki se zahodno od ohranjenega renesančnega fužinarskega belopeškega dvorca, v zahodnem oziruoma spodnjem delu naselbine (Spodnja Fužina, sedaj Villa Bassa) odcepi od glavne ceste med Ratečami in Trbižem in pelje do belopeškega vaškega zaselka Zagrad/Hinterschloss/Poscolle. Tam je bila na severni strani grajske vzpetine, na nadmorski višini 953 metrov, na lokaciji, ki je od gradu oddaljena približno 20 minut hoda, morda grajska pristava. Na severnem pobočju grajske vzpetine se vzhodna in severna pot združita v eno, ki nato z nekaj zavoji pripelje do nekdanjega gradu. Morda je bil nekoč mogoč dostop do gradu tudi čez južno pobočje grajske vzpetine, po strmi stezi od belopeške cerkve na nadmorski višini 772 metrov, ki pa sedaj ni več prehodna.

Ostanki grajskega kompleksa so postavljeni na izravnanim vrhu kopaste vzpetine, ki je proti vzhodni in južni strani deloma zavarovan s prepadnimi skalnimi stenami. Pot do grajskih ostankov je speljana z zahodne strani in na severni strani zaobide umetno izkopani obrambni jarek, ki grajsko območje varuje na naravno najslabše zavarovani zahodni strani. Širok je približno 6 metrov in globok do 4 metre. Na zunanji, jugozahodni, strani je jarek dodatno zavarovan z zemeljskim okopom, ki je širok približno 6 metrov. Grajski kompleks je bil nekoč zavarovan z jarkom tudi na severozahodni strani; pozneje so jarek tam v glavnem zasuli, čez zasutje speljali novo pot proti severovzhodu, na okopu postavili novo obzidje in tako oblikovali severno zunanje grajsko medzidje oziroma zunanji grajski cvinger s podolžno talno ploskvijo, ki se približuje pravokotniku s površino veliko približno 53 × 15 metrov. Nizki ostanki dolge severozahodne stranice obzidja tega medzidja so še vedno dovolj dobro razpoznavni. Krajši jugozahodna in severovzhodna stranica obzidja zunanjega

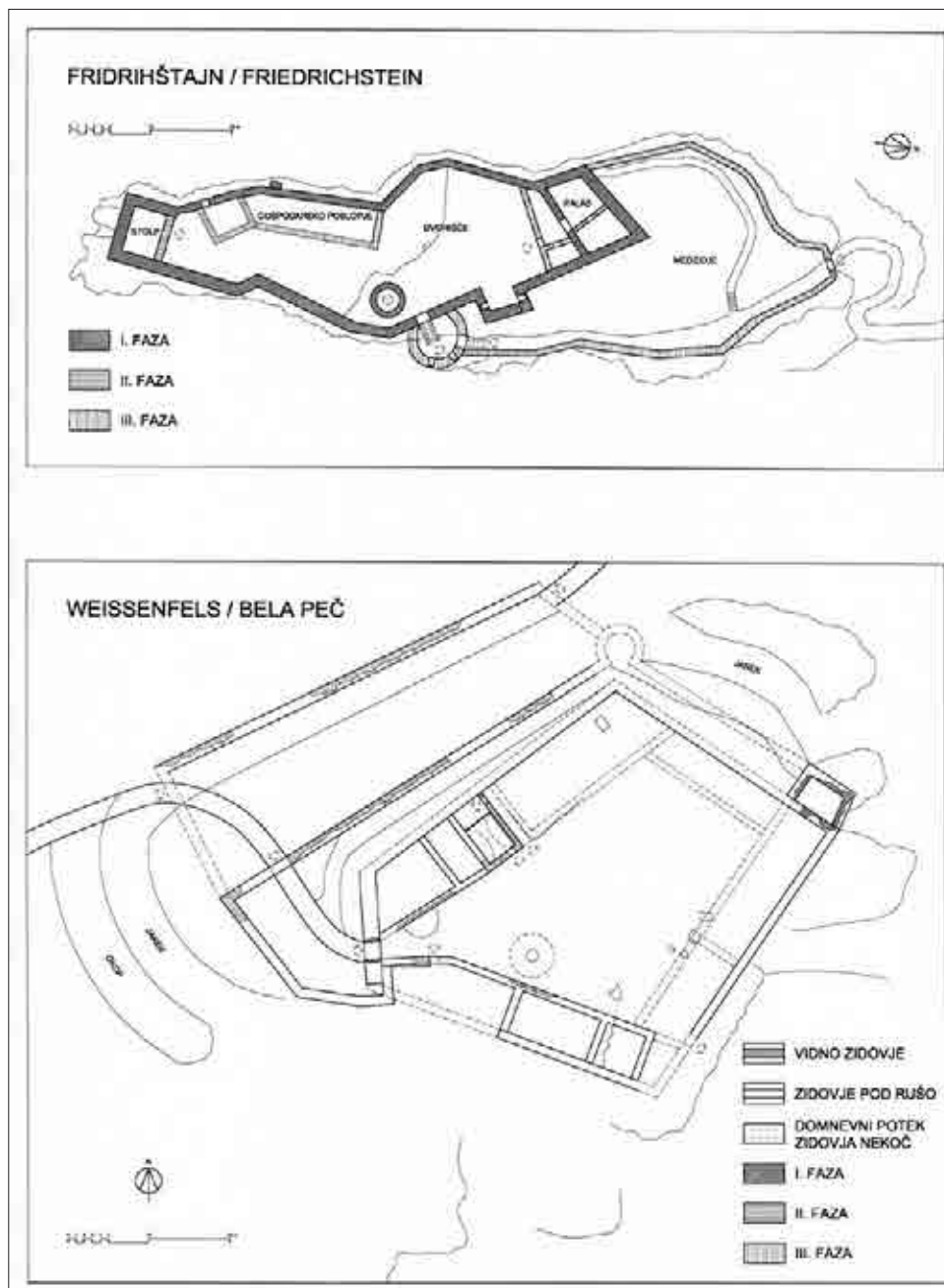
medzidja sta povsem podrti in njun potek je mogoče samo slutiti. Na severnem koncu severovzhodne obzidne stranice je bil stranski obzidni prehod, saj se tam na prostor zunanjega medzidja proti severovzhodu navezuje ožja pot. Glavni vhod v grajski kompleks in v zunanje medzidje je bil na severnem koncu jugozahodne obzidne stranice; sedaj je povsem podrt in njegovo lokacijo je mogoče določiti samo glede na potek poti, ki na tistem koncu zavije za 90 stopinj proti jugovzhodu in preko ne preveč strmega klanca doseže nekdanji vhod v notranje grajsko medzidje.

Notranje grajsko medzidje je starejše od zunanjega, ki je nanj prislonjeno, in postavljeno vzporedno z njim. Na dveh straneh obdaja grajsko jedro. Njegova tlorisna oblika je nepravilna in sestavljena iz treh delov; pred severovzhodno stranjo grajskega jedra je 26 metrov dolg in 5 metrov ozek del in pred severozahodno stranjo grajskega jedra je 40 metrov dolg in do 6,5 metra ozek del, ki se na zahodu zaključuje z večjim vhodnim delom v obliki obora na nepravilni peterokotni talni ploskvi. Severovzhodni del medzidja je na zunanji strani zavarovan s severovzhodnim obrambnim jarkom, ki je vsekan v skalno osnovo, dolg približno 25 metrov in širok do 6 metrov. Od obzidja notranjega medzidja so vidni samo razvaljeni nizki ostanki približno 56 metrov dolge severozahodne stranice in severozahodnega vogala, ki kažejo, da je bilo obzidje debelo približno 1,2 metra in torej za približno 10 centimetrov tanjše od severozahodne obzidne stranice zunanjega medzidja. Talni nivo notranjega medzidja je od 4 do 9 metrov višji od talnega nivoja zunanjega medzidja in se dviguje od zahoda proti vzhodu. Severni vogal notranjega medzidja je bil najverjetneje okrepljen z valjastim stolpom, premera približno 6 metrov, ki pa je povsem podrt; na terenu je mogoče slutiti samo sledove talne ploskve. Dokaj dobro razpoznavni severozahodni vogal notranjega medzidja je klinasto oblikovan in z ostrim kotom obrnjen proti zahodnemu obrambnemu jarku in glavni dostopni poti do grajskega kompleksa. Od tega vogala je obzidje notranjega medzidja teklo proti jugovzhodu in se nato po petnajstih metrih zalomilo proti vzhodu, kjer se je priključilo na starejši jugozahodni vogal grajskega jedra.

Od grajskega jedra so tako kakor od zunanjega in notranjega medzidja ohranjeni dokaj skromni ostanki zidovja, ki pa kljub pičlosti omogočajo dovolj zanesljivo rekonstrukcijo tlorisne zasnove.⁷⁷ Grajsko jedro je zasnovano na razsežni in geometrično dokaj pravilni peterokotni talni ploskvi s stranicami dolgi približno 15, 39, 41, 34 in 40 metrov. Najkrajša je zahodna stranica jedra, s katero so diagonalno priskali zahodni vogal trapezaste osnovne geometrične talne ploskve in tako na naravno najslabše zavarovanem, a najlažje dostopnem delu vrha grajske vzpeti-

⁷⁶ Santonino, *Popotni dnevniki*, str. 64.

⁷⁷ Prim. Virgilio, *Castelli da scoprire*, str. 32–33.

Tlorisa gradov Fridrihštajn in Bela Peč z označenimi stavbnorazvojnimi fazami (risal: Igor Sapač, 2016).

ne omogočili oblikovanje kratkega ščitnega zidu z 2 metra debelim zidovjem in glavnim vhodom v jedro. Debelina ščitnega zidu in lokacija glavnega vhoda sta še vedno dobro razpoznavni. Druge štiri stranice obodnega obzidja grajskega jedra so precej daljše in tudi tanjše od zahodne stranice; debelina njihovega zidovja znaša približno 110 centimetrov. Obodno obzidje je skoraj do tal porušeno, a njegov potek je na vseh straneh še vedno zanesljivo prepoznaven. Struktura zidave obodnega obzidja grajskega jedra je primerljiva s strukturo zidave obzidja zunanega in notranjega medzidja; sestavljena je iz različno veli-

kih lomljencev, ki niso položeni oziroma razvrščeni v plasti. To dokazuje, da obodno obzidje grajskega jedra ni nastalo pred 15. stoletjem in da ga je mogoče povezati z navedbo iz Kronike grofov Celjskih, da je grad začel nastajati leta 1431. Obzidje zamejuje zelo veliko dvoriščno talno površino, ki pa ni izravnana; najvišja točka je ob severnem vogalu, najnižja ob južnem vogalu in višinska razlika med njima znaša 6 metrov. Na vzhodnem vogalu grajskega jedra je na zunanjo stran obzidja tik nad prepadnimi skalnimi stenami prislonjen ostanek manjšega oglatega stolpa z 1,2 metra debelim zidovjem in s trapezasto talno

Pogled iz notranjega medzidja mimo nekdanjega glavnega portala grajskega jedra proti nekdanjemu glavnemu dvorišču in severovzhodni strani razvaljenega grajskega jedra (foto: Igor Sapač, maj 2016).

ploskvijo, ki se približuje pravokotniku v izmeri 7,8 × 4,9 metrov. Stolp je na jugovzhodni strani zapiral notranje grajsko medzidje, ki je bilo nanj sekundarno prislonjeno. Od stolpa, ki sega čez lice severovzhodne obzidne stranice, so ostali samo ostanki njegove spodnje etaže, ki so že zelo načeti. Struktura zidovja stolpa kaže, da je nastalo najverjetneje hkrati z obodnim obzidjem.

Vzporedno s severozahodno in jugozahodno stranico obodnega obzidja so na dvoriščni strani grajskega jedra vidni ostanki tanjšega zidovja, debelega 80 in 90 centimetrov. To so ostanki stavbnih traktov, ki so bili z notranje strani prislonjeni na obodno obzidje. Ohranjenega je razmeroma malo zidovja in ruševinskega materiala, kar kaže, da so grad po opustitvi dolgo uporabljali kot kamnolom in njegove ostanke skoraj povsem porušili. Cezure in nekoliko nerodna stika z zahodno obzidno stranico ob vhodu v grajsko jedro kažejo, da so stavbne trakte sekundarno postopno prislonili na severozahodno in jugozahodno obzidno stranico.

Najpozneje so zgradili zahodni del severozahodnega trakta, saj na jugozahodnem vogalu ozkega osrednjega dela severozahodnega trakta sicer dokaj neizraziti vogalni kamni segajo do tal in dokazujejo, da so dvoriščno steno zahodnega dela trakta sekundarno prislonili nanje. Na dvoriščni steni ozkega osrednjega dela severozahodnega trakta so vidni ostanki dveh odprtih, od katerih je zahodna sekundarno zazidana. Na notranji strani osrednjega dela severozahodnega trakta, ki je v vsaki etaži obsegal samo en prostor, so vidni sledovi ometanega kamnitega banjastega stropnega oboka; na zadnji strani prostora je bil naslonjen na naravno skalno osnovo. Nad obo-

kom je bil v nadstropju 2,7 metra globlji prostor, ki je segal čez naravno skalno osnovo do severozahodne stranice obodnega obzidja. Severovzhodna stranska stena tega prostora je nad nekdanjim obokom za 20 centimetrov tanjša od stene v pritličju in z debelino 60 centimetrov ter dokaj neakovostno gradnjo iz pretežno manjših lomljenih kamnov dokazuje, da trakt nad kletnim pritličjem ni imel več kakor eno nadstropje. Severovzhodno od te stene je v skalo vsekan jarek, ki je širok 1,2 metra. Onkraj jarka je vzporedno s severozahodno stranico obodnega obzidja široka izravnana skalna ploščad; dolga je približno 22 metrov in široka 9,8 metra. Ta ploščad je najvišji del grajskega kompleksa. Ostanki dvoriščnega zidovja tam niso vidni, a glede na velikost njene približno pravokotne talne ploskve in dominantni položaj v okviru grajske zasnove se zdi najbolj verjetno, da je tam stala prvotna glavna grajska bivalna stavba – palacij. O višini te stavbe moremo zgolj ugibati. Zaradi izpostavljenosti lege v visokogorju gotovo ni bila zelo visoka in zato se zdi najbolj verjetna domneva, da je imela nad pritličjem samo eno nadstropje. Cezura v obliki ozkega jarka kaže, da je bila ta stavba vseskozi ločena od osrednjega in zahodnega dela severozahodnega trakta.

Jugozahodni trakt je bil širok do 7,5 metra in s tremi prečnimi stenami predeljen na štiri različno dolge dele. Najdaljši je zahodni del, ki ima zaradi prilagajanja oblike trakta starejšemu glavnemu vhodu v grajsko jedro poševno prisekan severozahodni del dvoriščne stene. V prisekanem delu stene je vidna sled ostenja prehoda, ki je nekoč omogočal dostop v pritličje tega dela trakta. Ob ostanku prehoda je na notranji strani dvoriščne stene vidna njena stopniča-

Pogled z lokacije nekdanjega vzhodnega višjega stolpa proti zahodni strani grajskega jedra (foto: Igor Sapač, maj 2016).

sta stanjšava. Zunanja stena trakta – prvotno obodno obzidje – je v obsegu zahodnega dela trakta povsem porušena in teren na njenem mestu pada daleč v globino; pomisliti smemo, da se je ta del grajskega obzidja s skalno osnovo vred v globino sesul med potresom leta 1511 in da ga zaradi destabilizirane skalne osnove nikoli niso obnovili. V dveh osrednjih delih jugozahodnega trakta je bila višina talne površine zaradi prilagajanja naravni skalni osnovi morda malce višja kakor v stranskih delih. Približno v podaljšku črte zahodne prečne stene jugozahodnega trakta je

tik ob njegovi dvoriščni steni vidna nekdanja cisterna za zbiranje kapnice; njen jašek je širok približno 1,5 metra in še sega v globino približno 2 metrov. Zdi se, da je bila v bližini te cisterne, ob dvoriščni steni severozahodnega trakta, še ena cisterna ali morda kal za napajanje živali; to kaže v skalo vsekana napol zasuta kotanja tik za glavnim vhodom v grajsko jedro.

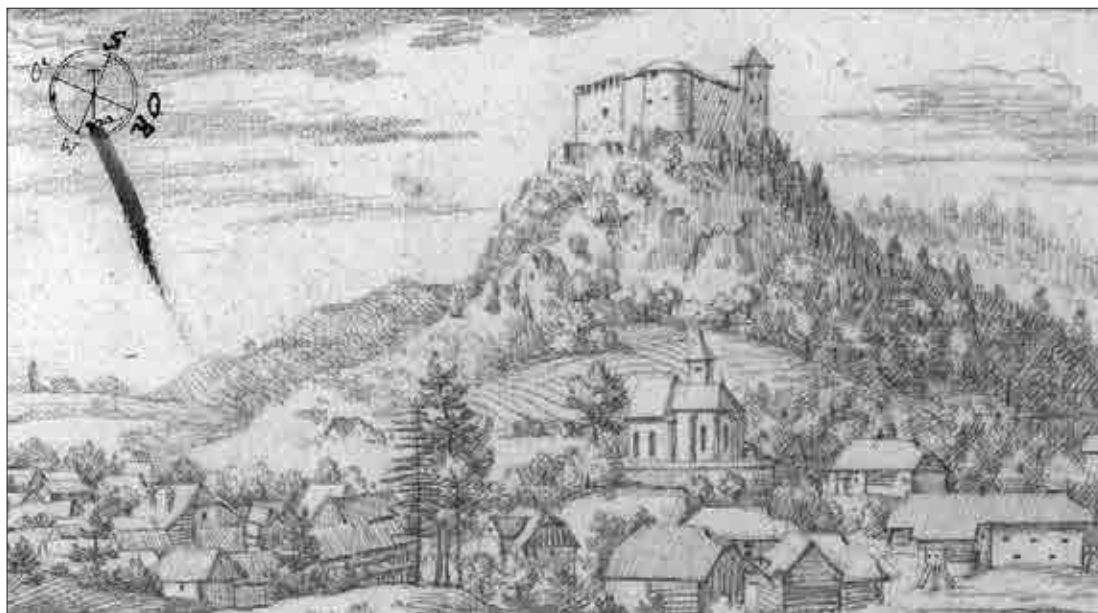
Zdi se, da sta bila tudi na severovzhodno in jugovzhodno stranico obodnega obzidja grajskega jedra naslonjena stavbna trakta. Njuno dvoriščno zidovje ni več vidno, opazna pa je umetna izravnava terena in

Pogled na ostanke osrednjega dela severozahodnega grajskega trakta z dvoriščne strani (foto: Igor Sapač, maj 2016).

Grad Bela Peč na upodobitvi v ilustrirani rokopisni Kroniki Khevenhüllerjev iz okoli leta 1620. Izrez (Dinklage, Kärnten um 1620, str. 104–105, Tafel 21).

Naselbina Bela Peč z napol razkritim gradom z južne strani na risbi iz okoli leta 1678 v Valvasorjevi skicni knjigi za Topografijo Kranjske (Valvasor, Topografija Kranjske 1678–1679. Skicna knjiga, str. 327).

ostale so skale na dvorišču, na katerih so bile najverjetneje postavljene dvoriščne stene traktov. Zdi se, da je bil jugovzhodni trakt širok 7,6 metra, severovzhodni trakt pa samo 5,9 metra.

Nekdanji obstoj jugovzhodnega grajskega trakta dokazuje upodobitev gradu v bogato ilustrirani rokopisni Kroniki Khevenhüllerjev iz okoli leta 1620.⁷⁸ Grad je upodobljen z jugovzhodne strani, vrh strme

vzpetine nad gotsko belopeško cerkvijo in zahodnim delom fužinarske naselbine, v ozadju za Ludvikom Khevenhüllerjem (1502–1531), ki sicer nikoli bil belopeški gospod.⁷⁹ Grad je bil v tistem obdobju še v

⁷⁸ Dinklage, *Kärnten um 1620*, str. 104–105, Tafel 21.

⁷⁹ Upodobitev gradu so pozneje, okoli leta 1670, kopirali in jo vključili v skupni oljni portret Ludvikovih staršev Avguština I. Khevenhüllerja in Sigune, rojene Weisspriach, ki sedaj visi na gradu Ostrovia/Hochosterwitz. Slika je objavljena v: Dinklage, *Kärnten um 1620*, str. 98; prim. Sapač, *Mesta, trgi, gradovi in samostani*, str. 834.

Sedanji pogled na grajsko vzpetino in župnijsko cerkev v Beli Peči z južne strani (foto: Igor Sapač, maj 2016).

celoti zastrešen in enonadstropni jugovzhodni trakt se je brez prekinitve navezoval na enako visoki jugozahodni trakt, ki je bil že brez zahodnega dela. Trakta sta na upodobitvi pokrita s položnima dvokapnima strehama. Jugovzhodni trakt je naslonjen na oglati vzhodni stolp, ki je dvonadstropen, pokrit s strmo piramidalno streho in predstavlja najvišji del grajskega kompleksa. Desno od oglatega stolpa je na upodobitvi viden del nekega grajskega poslopja; najverjetneje je to enonadstropni valjasti severni vogalni stolp notranjega medzidja s stožčasto streho.

Zanesljivost upodobitve Bele Peči iz okoli leta 1620 potrjuje upodobitev, ki jo je v svojih delih objavil Janez Vajkard Valvasor,⁸⁰ najverjetneje jo je okoli leta 1678 narisal Valvasorjev sodelavec, holandski slikar Justus van der Nypoort (1645/49 – po 1699).⁸¹ Valvasorjeva upodobitev kaže, da je grad po letu 1620 naglo propadal; nad osrednjim delom jugozahodnega trakta že manjka streha. Jugovzhodni trakt je bil takrat še pokrit s položno dvokapno streho. Na tej upodobitvi je nekoliko zavajajoče prikazan južni vogal grajskega jedra; s senčenjem poudarjeni vogal vzbuja napačni vtis, da je tam grad okrepljen z močnim izpostavljenim valjastim stolpom, ki pa v resnici gotovo ni stal, saj izoblikovanost terena tega ne dopušča.⁸² Zanesljivo je upodobljen višji oglati stolp, ki je bil takrat še pokrit s piramidalno streho. Upodobljena višina tega stolpa kaže, da je imel na vrhu nad

drugim nadstropjem še obrambno podstrešno poletažo, ki je imela funkcijo glavne grajske opazovalnice.

Tretji dovolj zanesljiv slikovni vir, s katerim si lahko pomagamo pri interpretaciji grajske stavbne zasnove, je mapa katastra iz leta 1813. Zunanje in notranje medzidje ter grajski trakti so bili takrat najverjetneje že povsem razvaljeni in zato niso označeni. Dovolj dobro pa je bilo vidno obodno obzidje grajskega jedra, ki z upodobljenim tlorisnim potekom bistveno ne odstopa od situacije, ki je na terenu še vedno razpoznavna; manjša odstopanja so na jugo-

Razvaline gradu Bela Peč v mapi katastra iz leta 1813 (ARS, AS 176/L/L330, list 8, izrez).

⁸⁰ Valvasor, *Topografija Kranjske 1678–1679. Skicna knjiga*, str. 327; Valvasor, *Topographia Ducatus Carnioliae Moderna*, št. 286; Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 642.

⁸¹ Prim. Lubej, Justus van der Nypoort, str. 54–68.

⁸² Pri izdelavi bakroreza je bila ta napaka še bolj poudarjena. Prim. Valvasor, *Topographia Ducatus Carnioliae Moderna*, št. 286; Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 642.

Razvaline gradu Bela Peč na upodobitvi Konrada Grefeja (*Grefe in Radics, Stara Kranjska/Alt-Krain, št. 67*).

zahodni strani, kjer je zmotno označen navznoter zalomljen potek sicer ravne obzidne stranice, in na jugovzhodni strani, kjer je zmotno označen rahel zalom ravne obzidne stranice navzven.⁸³

V 18. in 19. stoletju so se grajske razvaline zaradi naravnega razkrajanja in namernega rušenja naglo manjšale in na koncu je od nekoč mogočne celote ostala vidna samo še osnovna tlorisna zasnova z nekaj višjimi škrbinami sten, brez slogovno opredeljivih stavbnih členov. Okoli leta 1900 je razvaline obiskal ter jih za grafični album *Stara Kranjska/Alt Krain* upodobil dunajski slikar Conrad Grefe (1823–1907) in že takrat niso bile bistveno bolj obsežne kakor dandanes.⁸⁴

Stavbni razvoj gradu

1. faza: obodni grad grofov Celjskih med letoma 1431 in 1456

Analiza tlorisne zasnove kaže, da je Friderik II. Celjski okoli leta 1431 začel graditi dokaj veliko grajsko celoto, ki je sprva obsegala peterostranično obodno obzidje in notranje dvorišče, najverjetneje pa tudi enonadstropno bivalno stavbo – palacij – ob severnem vogalu obzidja in manjši dvojnopolnadstropni oglati stolp ob vzhodnem vogalu. Gotovo je že na začetku na dvorišču nastala tudi cisterna za vodo, brez katere si gradnje in življenja na gradu ni mogoče predstavljati. Domnevati smemo, da so na notranji

strani obzidja zelo hitro postavili tudi kakšno nižje pomožno poslopje. Glede na velikost obzidanega dvorišča, glede na zasnovo stolpa ob vzhodnem vogalu in tudi glede na funkcijo gradu kot pomembnega vojaškega in gospodarskega središča se zdi verjetno, da so v prvi stavbni fazi zgradili tudi severovzhodni del enonadstropnega jugovzhodnega grajskega trakta. Obodno obzidje je bilo, sodeč po debelini 1,1 metra in omenjenih upodobitvah iz 17. stoletja, visoko približno 8 metrov. Na vrhu je bilo na notranji strani gotovo opremljeno z lesenim obrambnim hodnikom, na zunanji strani pa najverjetneje z zidanimi cinami in prsobrani, kar je mogoče sklepati na podlagi Valvasorjeve upodobitve in ustreznih analogij. Kratka zahodna obzidna stranica z glavnim vhodom je bila debelejša in najverjetneje tudi višja od drugih daljših obzidnih stranic ter je imela značaj ščitnega zidu.⁸⁵ Grad sprva najverjetneje še ni bil zavarovan z obrambnim jarkom.

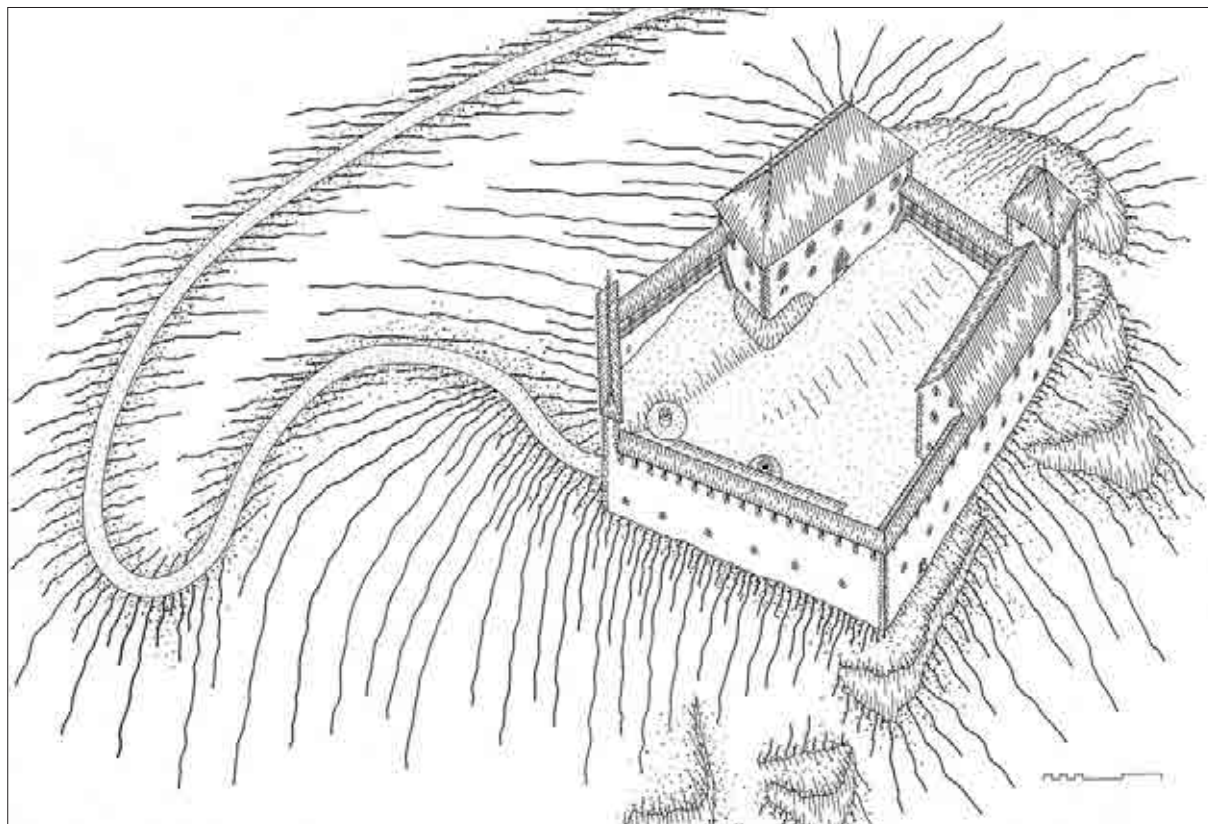
Geometrično dokaj pravilna osnovna talna ploškev, oblika obodnega obzidja, ščitni zid na najbolj izpostavljeni strani, višji oglati stolp, ki do neke mere spominja na visokosrednjeveške bergfride, in razporeditev nepovezanih stavb ob obzidanem dvorišču dokazujejo, da so belopeški grad zasnovali v skladu z arhitekturnim izročilom značilnih ministerialnih gradov v srednji Evropi v 12. in 13. stoletju.⁸⁶ Stavbni tip romanskega ministerialnega gradu je torej z

⁸³ ARS, AS 176/L/L330/A08.

⁸⁴ Grefe in Radics, *Stara Kranjska/Alt-Krain*, št. 67: Razvalina Bela Peč (Gorenjsko) (XV. stol.). Kolorirani gvaš, ki je služil kot predloga za heliogravuro je sedaj shranjen v Grafičnem kabinetu Narodnega muzeja Slovenije v Ljubljani.

⁸⁵ Ščitni zid na Beli Peči je po osnovnih značilnostih mogoče primerjati s ščitnim zidom na gradu Rajhenburg v Posavju, ki je sicer nastal že v 12. stoletju; dolg je približno 28 metrov, debel 2,4 metra in visok 15 metrov.

⁸⁶ Zanimiva se zdi primerjava z zasnovo srednjeveškega gradu Maribor na vzpetini Piramida, ki je na dokaj veliki peterokotni talni ploskvi nastala okoli sredine 12. stoletja.

Grad Bela Peč okoli leta 1456. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2016).

manjšimi adaptacijami in širitvijo velikostnega merila ustrezal tudi še v prvi polovici 15. stoletja, v obdobju gotike.⁸⁷ A belopeški grad je bil gotovo eden zadnjih tovrstnih gradov v srednji Evropi in nastal je takrat, ko zaradi zapolnjene mreže gradov in spremenjenih funkcionalnih potreb takšnih stavb skoraj nikjer več niso postavljali. Friderik II. Celjski je bil, tako kakor tudi njegov sin Ulrik II., med zadnjimi predstavniki izginjajočega srednjeveškega tradicionalnega plemstva in uveljavljeni stavbni tip visokosrednjeveškega gradu mu je očitno še vedno ustrezal. Gradnjo so vsekakor izpeljali po skrbno pripravljenih načrtih in nadzirali ter vodili so jo gotovo dobro usposobljeni ljudje.⁸⁸ Upošteva je ostre podnebne razmere v bližini visokih gora z dolgimi zimami in obilo padavinami, ekstremne geomorfološke danosti in dokaj velik obseg gradu, smemo domnevati, da je gradnja trajala več let. Najverjetneje so grobo izravnani vrh vzpetine, potem ko so tam posekali gozd, hitro in v tajnosti, zavedajoč se spornosti gradnje za Benečane in tudi Habsburžane, najprej zavarovali z lesenimi zasilnimi

utrdbenimi strukturami, kar je mogoče sklepati tudi iz omenjenega pisma Sigmunda pl. Dietrichsteina z leta 1530, in nato postopno, do najpozneje leta 1456, po enotnem konceptu zgradili zidane dele.⁸⁹

Grad so, kljub skrbno zasnovani in dokaj veliki stavbni zasnovi, oblikovali skoraj povsem utilitarno, brez ambicij po kreiranju luksuznih arhitekturnih detajlov in reprezentativnih notranjih prostorov. To je razumljivo, saj ni imel funkcije rezidence grofov Celjskih in ni stal v urbanem okolju ter je bil predvsem vojaška utrdba in gospodarsko središče.⁹⁰ Grad je bilo kot arhitekturno stvaritev, kjer je ob funkcionalni komponenti prisotna tudi močna simbolna komponenta, mogoče prav dojeti predvsem v krajinski sliki – kot mogočno kompaktno stavbno gmoto, kot grajeno absolutno dominantno širšega prostora med Radovljico, Bledom, Beljakom in mejo z beneško Furlanijo in

⁸⁷ Za problematiko gotških gradov v slovenskem prostoru prim. Stopar, *Ostra kopja*, str. 68–82.

⁸⁸ S tem v zvezi smemo morda pomisliti na celjskega stavbnega mojstra Hansa Melfrida, ki je v letih 1424 in 1426 izpričan kot gradiščan v Friderikovem stolpu na zgornjem gradu v Celju. Prim. Stopar, *Mojster Hans Melfrid in Celjska delavnica*, str. 413–420; Peskar, *Arhitektura*, str. 44, 131–133.

⁸⁹ Na podoben način so zgradili trdnjavo Kluže pri Bovcu; napol leseno utrdbo iz zadnje tretjine 15. stoletja je po letu 1509 nadomestila zidana trdnjava.

⁹⁰ S tega zornega kota je grad smiselno primerjati z malce mlajšimi gradovi, ki jih je dal cesar Friderik III. (1415–1493) po letu 1468 zgraditi nad deželnimi prestolnicami Linz, Gradec, Ljubljana in Trst. Smiselna je tudi primerjava z gradom Gewerkenegg v Idriji, ki je v povezavi z razvojem idrijskega rudnika živega srebra nastal med letom 1490 in 1533 ter je imel, tako kakor Bela Peč, poudarjeno obrambno in gospodarsko funkcijo, rezidenčna funkcija pa je imela majhen pomen.

Pogleda na župnijsko cerkev v Beli Peči z južne in severne strani (foto: Igor Sapač, maj 2016).

torej kot izjemno reprezentativni grajeni simbol moči grofov Celjskih na severozahodnem koncu njihove posesti. Likovno vabljivih detajlov, ki bi na obiskovalce naredili močan vtis od blizu, tu zelo verjetno nikoli ni bilo. Arhitekturni pomen je bil pri belopeškem gradu torej skrčen na samo izrazno bistvo, a vsekakor je bil enakovreden njegovim drugim pomenom. Stavbna zasnova je imela izjemen psihološki učinek na okolico že zaradi postavitve na visoko vzpetino.⁹¹

V grajskem stavbnem kompleksu je bil kot prostorska dominantna najbolj poudarjen višji oglati stolp

na vzhodni strani. Gotovo je imel vojaški pomen, a njegova posebna zasnova z razmeroma tankim zidovjem in postavitvijo na zunanji stani obodnega obzidja napeljuje tudi na misel, da je imel še neko dodatno funkcijo. Pomisliti smemo, da je bila prav tam tudi grajska kapela; v uporabljenih srednjeveških pisnih virih sicer ni omenjena, a tako velikega in pomembnega srednjeveškega gradu si brez nje ne gre predstavljati. Leta 1689 je v gradu izpričana kapela z značilnim srednjeveškim patrocinijem sv. Mihaela.⁹² Za domnevo, da je belopeški grad že v prvi stavbni fazi dobil tudi kapelo, govori tudi dejstvo, da je Friderik II. Celjski po aferi z Veroniko Deseniško vse bolj deloval v duhovni sferi in po očetovi smrti leta 1435 do lastne smrti leta 1454 dejavno politiko večinoma prepuščal sinu Ulriku; leta 1447 je dal zgraditi cerkev sv. Hieronima v Štrigovi na Hrvaškem, okoli leta 1448 kapelo sv. Janeza Evangelista v kraju Ivanič Miljanski v Hrvaškem Zagorju, leta 1453 je ustanovil dominikanski samostan Novi Kloster pri Polzeli v Spodnji Savinjski dolini in leta 1454 frančiškanski samostan Maria Enzersdorf južno od Dunaja.⁹³

⁹¹ V slovenskem prostoru sta z gradom Bela Peč po postavitvi na izpostavljenem gorskem vrhu primerljiva kvečjemu gradova Tolmin na Kozlovem robu in Fridrihštajn nad Kočevjem, ki pa zdaleč ne dosega njegove nadmorske višine. Fridrihštajn je z nadmorsko višino 944 metrov najvišje ležeči grad na ozemlju Republike Slovenije. V avstrijskem prostoru je z gradom Bela Peč po postavitvi na ekstremni nadmorski višini primerljiv zlasti grad Steinschloss pri Muravu na avstrijskem Štajerskem, ki so ga približno 1180 metrov visoko nad pomembno cesto v dolini Mure začeli graditi že konec 11. stoletja. Prim. Wagner, *Schöner Wohnen*, str. 185–192. Po drzno v krajinsko sliko umeščeni lokaciji je belopeški grad mogoče primerjati tudi z gradom Ostrovica/Hochosterwitz na avstrijskem Koroškem, ki je na 160 metrov visoki osamelni apnenčasti skalni vzpetini in na nadmorski višini 681 metrov začel nastajati v 13. stoletju, veliko dvorišče, ki se približuje pravokotniku s sklenjenimi trakti na treh straneh pa je dobil do konca 16. stoletja. Prim. Großmann, *Burg Hochosterwitz*, str. 15.

⁹² Höfler, *Gradivo*, str. 40.

⁹³ Srša, *Međimursko graditeljstvo*, str. 349; Mlinarič, *Celjani in njihov odnos do samostanov*, str. 136; Fugger Germadnik, *Groffe Celjski. Katalog razstave*, str. 127–129; Fugger Germadnik, *Groffe in knezi Celjski*, str. 87–88.

Plošča z letnico 1463 na prezbiteriju župnijske cerkve v Beli Peči (foto: Igor Sapač, maj 2016).

Pogled v prezbiterij župnijske cerkve v Beli Peči in plemiški nagrobnik Florentine Weiland iz leta 1639 v njeni ladji (foto: Igor Sapač, maj 2016).

Gradnji gradu je kmalu sledila še gradnja belopeške cerkve sv. Lenarta na južnem vznožju grajske vzpetine. Kakovostno zasnovana poznogotska enoladijska cerkev z visoko pravokotno ladjo, tristrano zaključnim ožjim prezbitერიem z zunanji oporniki, visokim zvonikom in elegantno rebrasto obokano notranjščino je na zunanji strani oltarne stene prezbiterijska datirana z vklesano letnico 1463, ki je tam sicer najverjetneje na sekundarni poziciji.⁹⁴ Gotovo je takrat nadomestila starejšo cerkveno poslopje, saj je duhovniška služba v Beli Peči izpričana od leta 1439.⁹⁵ Leta 1516 so cerkev obnovili in leta 1566 so jo povečali.⁹⁶ Cerkev je bila sprva podružnica kranjskogorske župnije, leta 1661 je postala samostojen vikariat in leta 1820 je postala sedež samostojne župnije. Od nastanka upodobitev v 17. stoletju se gradbeno ni bistveno spremenila; gotski zvonik je namesto koničaste piramidalne strehe v 18. stoletju dobil sedanjo čebulasto, na severni strani ladje so ji leta 1797 z denarjem fužinarja Antona Kavalarja (Cavalarija) prizidali manjšo pravokotno baročno stransko kapelo, v notranjščini so zgradili nov pevski kor in njena visoka poznogotska okna so leta 1887 v času župnika Janeza Molja neogotsko preoblikovali. Leta 1865 so vzhodno od cerkve zgradili novo pravokotno enonadstropno neorenesančno fasadirano župnišče; postavili so ga na lokaciji starejše stavbe, ki jo kot župnišče omenja že spremno besedilo k avstrijskemu vojaškemu zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja. Leta 1894 so med cerkvijo in župniščem zgradili še šolsko poslopje društva Schulverein; zasnovano je v poznohistorični maniri s kubično stavbno maso in škodlasto štirikapno streho.⁹⁷

2. faza: začetek protiturskega utrjevanja gradu v zadnji četrtini 15. stoletja

Z izumrtjem rodovine grofov Celjskih leta 1456 se stavbni razvoj belopeškega gradu ni končal in grad je tudi po tistem letu ostal pomembno vojaško in gospodarsko središče. Njegov vojaški pomen na prehodu s Kranjske proti Furlaniji in na Koroško se je

zelo povečal, ko so oktobra leta 1476 po dolini pod njim turške čete prodrle čez Kranjsko mimo Kranjske Gore do Trbiža in dalje na Koroško, ki so jo zelo prizadele.⁹⁸ Turki gradu takrat najverjetneje niso napadli, gotovo pa je dogodek sprožil njegovo dodatno utrjevanje.

Na severovzhodni in severozahodni strani so prvotno grajsko zasnovano okrepili z zunanjim obzidjem in tako oblikovali sedanje notranje grajsko medzidje, ki pa je bilo, razen na zahodnem koncu, dokaj tesno in ni moglo učinkovito služiti tudi kot pribežališče za okoliško prebivalstvo. Novo obzidje so na sovražnim napadom najbolj izpostavljenem zahodnem vogalu oblikovali v klin, na severnem vogalu pa so ga okrepili z valjastim stolpom, ki je bil na notranji strani najverjetneje odprt. Stolp ni mogel biti bistveno višji od obzidja; to je bilo, po debelini zidovja in ustreznih analogijah sodeč, visoko približno 7 metrov.⁹⁹ Na vrhu je bilo na notranji strani gotovo opremljeno z lesenim obrambnim hodnikom. Zahodni del novega medzidja je bil dokaj prostoren in je imel značaj obrambnega obora pred vhodom v prvotno grajsko zasnovano, ki je s postavitvijo novega zunanjega obzidja dobila funkcijo grajskega jedra. Hkrati z gradnjo novega zunanjega obzidja so grajski kompleks na zahodni, severni in vzhodni strani obdali z obrambnim jarkom in okopom. Na severozahodni strani so čez jarek postavili mostovž, ki je omogočal edini dostop do grajskega kompleksa.

Približno takrat, ko je nastalo novo zunanje grajsko obzidje, so grajski kompleks povečali tudi navznoter. V grajskem jedru so z naslonitvijo na jugozahodno stranico obodnega obzidja zgradili nov, daljši enonadstropni trakt z malce zalomljeno dvoriščno fasadno steno ob vhodu v grajsko jedro. Nov trakt so najverjetneje prilagodili starejši cisterni na dvorišču. V njem so morda uredili kašče, novo orožarno in prostore za vojake, pa tudi sodno dvorano in grajsko ječo; to je mogoče sklepati po postavitvi trakta ob vhodu v grajsko jedro. Jugozahodno od največjega grajskega trakta – palacija – so z naslonitvijo na severozahodno stranico obodnega obzidja zgradili manjšo enocelično enonadstropno stavbo, ki je pozneje postala osrednji del severozahodnega grajskega trakta. Ta stavba, od katere je še vedno ohranjenega precej zidovja, je bila z ozkim vsekem v skalno osnovo ločena od starejšega palacija in dobila je obokano pritličje. Morda so v njej uredili novo grajsko kuhinjo. Verjetno se zdi, da so hkrati s temi gradnjami

⁹⁴ Prim. Flis, *Stavbinski slogi*, str. 126. V notranjščini cerkve, zaradi potresnih poškodb iz leta 1976 temeljito obnovljene med letoma 1982 in 2007, je poleg kakovostne poznobaročne in historične opreme ohranjen tudi plemiški nagrobnik Florentine Weilland, ki je kot žena Christopa Weillanda umrla leta 1639.

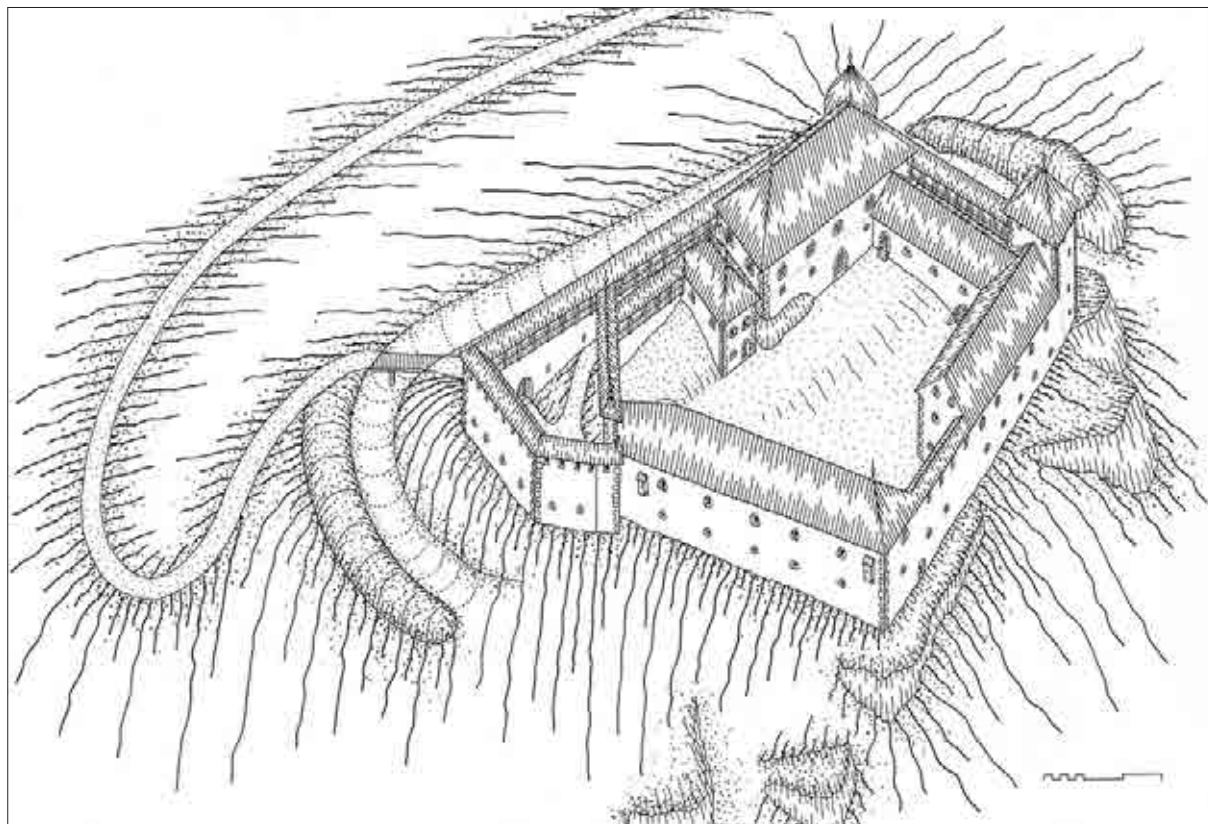
⁹⁵ Najverjetneje je prvotna cerkev sv. Lenarta v fužinarski naselbini stala že okoli leta 1400. Höfler, *Gradivo*, str. 39–40. Glej tudi: Golec, *Posebnosti nastanka*, str. 391. Po nepreverjenih podatkih župnijskega urada Bela Peč (Parrocchia Fusine in Valromana) je prva kapela v naselbini Bela Peč, ki se takrat še ni tako imenovala, nastala leta 1364.

⁹⁶ Po nepreverjenih podatkih župnijskega urada Bela Peč (Parrocchia Fusine in Valromana).

⁹⁷ Podlogar, *Iz zgodovine*, str. 52, 53, 54; Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 4, sekcija 197, str. 4; Mugerli, *Kranjskogorska župnija*, str. 46, 55, 63, 64; prim. Lavtižar, *Rateška kronika*, str. 148; Wutte, *Das Kanaltal*, str. 89.

⁹⁸ Dimitz, *Geschichte Krains*, I, str. 288; Podlogar, *Iz zgodovine*, str. 55; Lavtižar, *Rateška kronika*, str. 146; Petrič, *Rateče*, str. 21; Simoniti, *Turki*, str. 67; Voje, *Slovinci*, str. 25–26; prim. Santonino, *Popotni dnevniki*, str. 64.

⁹⁹ Stolp je smiselno primerjati z valjastim enoinpolnadstropnim stolpom protiturskega obzidja ob župnijski cerkvi v bližnjem Trbižu, ki je pokrit s strmo stožčasto škodlasto streho in v premeru meri 8,5 metrov. Prim. Fister, *Arhitektura*, str. 120–121.

Grad Bela Peč v zadnji četrtini 15. stoletja. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2016).

ali malce pozneje na grajskim dvorišču z naslonitvijo na severovzhodno stranico obodnega obzidja zgradili tudi manjši severovzhodni trakt, ki je povezal starejša večja trakta iz prve stavbne faze. Na obstoj tega trakta smemo pomisliti zaradi izravnane terena na tistem mestu. Če je resnično stal, je bil zaradi prilaganja padajočemu terenu najverjetneje samo pritličen oziroma ni presegal višine jugovzhodnega trakta; to lahko sklepamo po upodobitvi iz okoli leta 1620.

Časa izvedbe naštetih gradbenih posegov v okviru druge stavbne faze grajskega kompleksa ni mogoče natančneje opredeliti. Najbolj verjetno se zdi, da so se gradenj lotili takoj po turškem vpadu leta 1476 in da so jih izvedli v nekaj letih. To smemo sklepati na podlagi stavbnih značilnosti in tudi zato, ker so tudi bližnjo župnijsko cerkev sv. Petra in Pavla v Trbižu, ki je nad glavnim portalom datirana z letnico 1445, že pred letom 1485, ko jo je opisal Paolo Santonino, utrdili z obrambnim jarkom, obzidjem, stolpi in bastijami.¹⁰⁰ Najverjetneje so cerkev začeli utrjevati takoj po letu 1476 oziroma po naslednjem hudem turškem vpadu leta 1478.¹⁰¹ V bližini Bele Peči so poleg cerkve v Trbižu s protiturskim obzidjem zavarovali

tudi podružnično cerkev sv. Tomaža v Ratečah.¹⁰² Po primerjavi s tema cerkvama je mogoče ugotoviti, da je bil belopeški grad daleč največja protiturska utrdba v prostoru med Radovljico, Beljakom in mejo z Beneško republiko.

3. faza: nadaljevanje protiturskega utrjevanja gradu okoli leta 1500

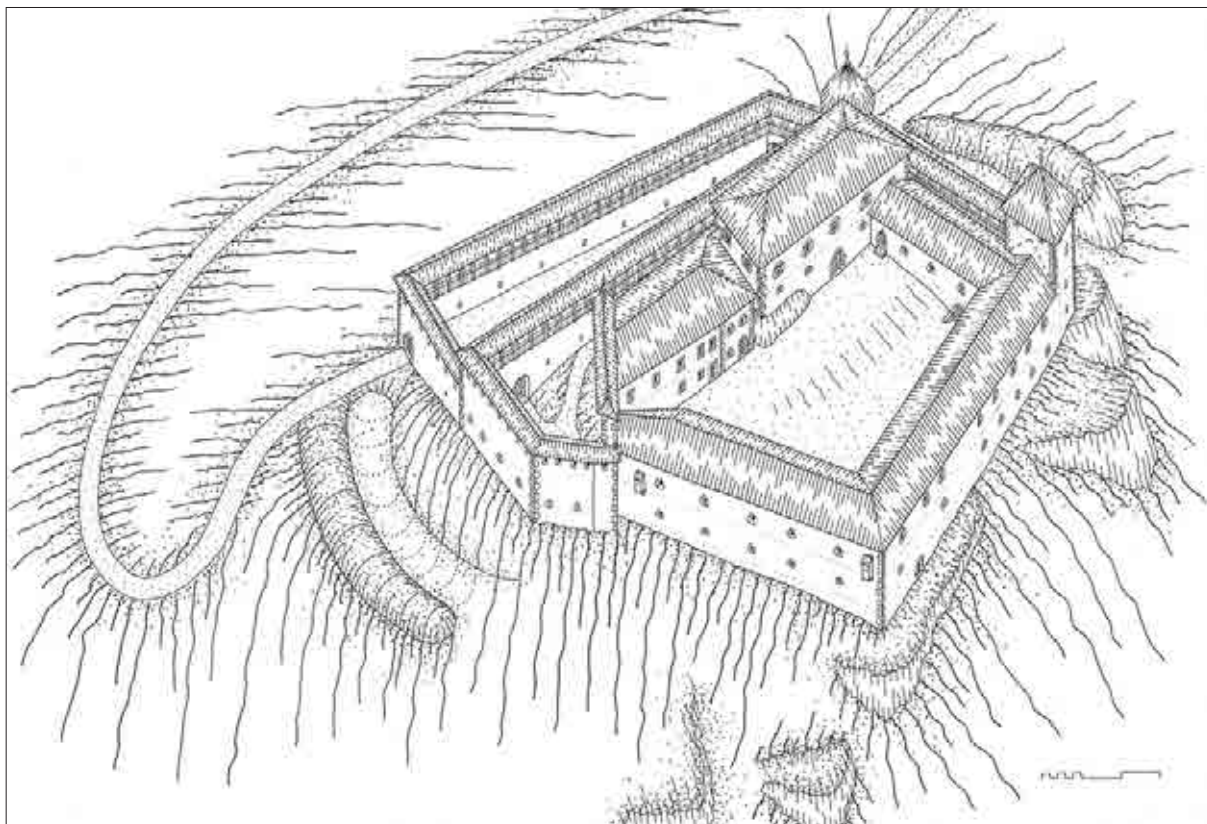
Kmalu po protiturskem zunanjem grajskem obzidju so z naslonitvijo nanj oblikovali še zunanje severno grajsko medzidje, ki je s približno pravokotno talno ploskvijo v glavnem nastalo nad zasutim severozahodnim obrambnim jarkom in je bilo zamejeno s tremi novimi obzidnimi stranicami. Novo obzidje je bilo najverjetneje, tako kakor obzidne notranjega medzidja, visoko približno 7 metrov in na notranji strani na vrhu opremljeno z zastrešenim lesenim obrambnim hodnikom. Dostopa v novo medzidje so uredili na jugozahodni in severovzhodni strani. Primerljivi debelina zidovja in struktura zidave kažeta, da zunanje medzidje ni nastalo prav dolgo za notranjim medzidjem. Vsekakor pa je nastalo v samostojni stavbni fazi, saj je bilo treba zasuti velik del grajskega obrambnega jarka iz druge stavbne faze. Obzidje iz druge stavbne faze je zelo povečalo obrambno spo-

¹⁰⁰ Santonino, *Popotni dnevniki*, str. 64; prim. Virgilio, *Castelli da scoprire*, str. 34–35.

¹⁰¹ Prim. Lavtižar, *Rateška kronika*, str. 147; Wutte, *Das Kanaltal*, str. 190–191.

¹⁰² Fister, *Arhitektura*, str. 24, 82, 83, 120, 121, 160.

Grad Bela Peč pred potresom leta 1511. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2016).

sobnost gradu in varnost njegovih prebivalcev, ni pa bistveno povečalo njegove uporabne površine. Z izgradnjo novega obzidja v tretji stavbni fazi se je to spremenilo; poleg povečanja obrambne sposobnosti je prišlo tudi do precejšnjega povečanja – za približno 740 kvadratnih metrov – obzidane grajske površine. Od takrat je mogel grad odlično služiti tudi kot dovolj veliko pribežališče – tabor – za prebivalstvo iz širšega okoliškega prostora in ljudje so se mogli vanj zateči skupaj s svojimi živalmi in drugim imetjem.

Hkrati se je nadaljevalo tudi izgrajevanje grajskega jedra, ki se je začelo v drugi stavbni fazi. V skladu z uveljavljanjem novih renesančnih arhitekturnih principov so prej nepovezane posamezne stavbne trakte z dodajanjem novih stavbnih teles povezali v dokaj homogeno učinkujočo celoto. Ob južnem vogalu so jugovzhodni trakt z novim enonadstropnim stavbnim telesom podaljšali do jugozahodnega trakta. Ob severozahodni obzidni stranici so manjše poslopje iz druge stavbne faze z daljšim dvoceličnim prizidkom podaljšali do ščitnega zidu na zahodu. Morda so šele v tej stavbni fazi zgradili vezni trakt ob severovzhodni obzidni stranici med severozahodnim in jugovzhodnim traktom. Po upodobitvah iz 17. stoletja smemo sklepati, da je imel grad, razen višjega oglatega vzhodnega stolpa, na koncu nad trakti dokaj položne strehe. Najbolj verjetno se zdi, da so hkrati s povezovanjem traktov v grajskem jedru te postopno

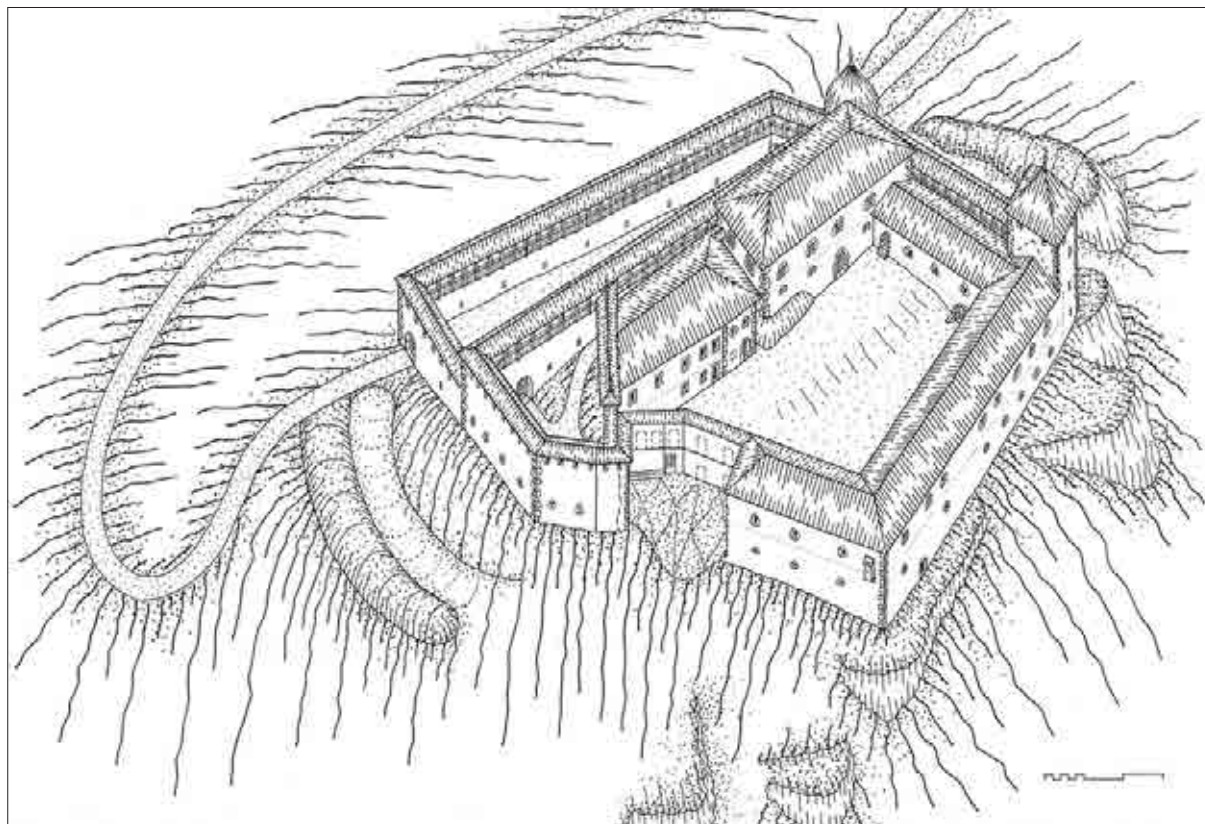
opremili tudi z novimi položnimi strehami – gotovo korčastimi – ki so nadomestile starejše strme skodlaste strehe. Položne opečne strehe so se uveljavile v 16. in 17. stoletju in oblikovali so jih po vzoru tovrstnih streh v sosednji Furlaniji. Z vojaško-obrambnega vidika in zaradi varovanja visokogorskega gradu pred udari strel so bile tovrstne strehe gotovo bolj ustrezne od strmih skodlastih streh, ki so bile bistveno manj varne pred ognjem.

4. faza: obnova gradu po potresu leta 1511

Razširjeni grajski kompleks je gotovo prizadel močan potres 26. marca 1511 s središčem na Idrijskem oziroma v vzhodni Furlaniji, ki je zelo prizadel tudi gradove v Tolminu, Kamniku, Tržiču, Planini na Notranjskem, na Bledu, na območju Škofje Loke in na Turjaku.¹⁰³ Najverjetneje je bila takrat poškodovana tudi belopeška gotska cerkev, ki so jo obnovili leta 1516.¹⁰⁴ O povzročeni škodi na grajskem poslopju moremo zgolj ugibati. Zdi se, da sta se takrat s skalno osnovo vred v globino sesuli zahodni dve petini jugozahodnega trakta oziroma v jugozahodni trakt

¹⁰³ Prim. Dimitz, *Geschichte Krains*, II, str. 15; Lavtižar, *Rateška kronika*, str. 148.

¹⁰⁴ Po nepreverjenih podatkih župnijskega urada Bela Peč (Parrocchia Fusine in Valromana).

Grad Bela Peč v drugi polovici 16. stoletja. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2016).

vključenega jugozahodnega obodnega obzidja, južno od vhoda v grajsko jedro. Sesutih delov nikoli niso obnovili. Vsekakor so po potresu v grajskem kompleksu izvedli določena gradbena popravila, ki pa gotovo niso spremenila osnovne zasnove iz treh starejših faz stavbnega razvoja. Domnevati smemo, da so postopno, do zgodnjega 17. stoletja, nadomestili še zadnje strme skodlaste strehe s položnejšimi korčastimi. Do poznega 17. stoletja je strma ostala samo piramidalna streha vrh višjega oglatega vzhodnega stolpa, ki je imela takšno obliko, kakršno kažeta upodobitvi iz 17. stoletja, po ustreznih analogijah sodeč najverjetneje že v prvi stavbni fazi v 15. stoletju.¹⁰⁵

Propad gradu med 16. in 19. stoletjem ter njegova nadomestitev z manjšimi dvorci

Zaradi težke pristopnosti, neudobne višinske lege, zastarele srednjeveške stavbne zasnove in bistveno zmanjšanega vojaškega pomena po prenehanju turških vpadov na Koroško in proti Furlaniji je belopeški grad, tako kakor bližnji grad Waldenberg nad Radovljico, že pred koncem 16. stoletja izgubil velik del pomena, zaradi katerega so ga bili zgradili

in nato večali ter vzdrževali. Domnevati smemo, da je v 16. stoletju vse bolj propadal in da so bila vzdrževalna dela vse bolj površna. V 17. stoletju je propadel pretežen del grajske strehe. Samo ugibati moremo, ali so ga leta 1618 resnično razdejali rateški kmetje, kolikšna je bila škoda in ali so zatem morda izvedli kakšna obnovitvena dela.¹⁰⁶ Vsekakor je na Valvasorjevi upodobitvi iz okoli leta 1678 vidne precej manj grajske strehe, kakor na upodobitvi v Kroniki Khevenhüllerjev iz okoli leta 1620. Grad so dokončno opustili po nastanku Valvasorjeve upodobitve in v 18. stoletju se je spremenil v popolno razvalino. Zaradi funkcij središča zemljiškega gospostva in bivališča gosposčinskega oskrbnika so grad že pred dokončno opustitvijo dopolnili z vsaj enim manjšim nižinskim dvorcem oziroma gosposko hišo. Okoli leta 1521 zgradili manjši dvorec oziroma gosposko hišo s funkcijo sekundarnega sedeža uprave belopeškega gospostva na Murovi na Jesenicah. Valvasorjeva upodobitev kaže, da je bila tista stavba sprva zelo majhna, štokasta, enoinpolnadstropna, pravokotna, brez notranjega dvorišča in oblikovana skrajno utilitarno.¹⁰⁷ To podobo je najverjetneje ohranila vse do temeljite predelave leta 1812.

¹⁰⁵ Smiselna je primerjava z dokumentirano strmo piramidalno streho gradu Arcano v Furlaniji na risbi iz prve polovice 15. stoletja, ki je objavljena v: Miotti, *I sette castra*, str. 95.

¹⁰⁶ Prim. Virgilio, *Castelli da scoprire*, str. 32.

¹⁰⁷ Valvasor, *Topographia Ducatus Carnioliae Modernaе*, št. 13; Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 21.

Pogled z razvalin gradu Bela Peč na belopeško župnijsko cerkev in nekdanji fužinarski zaselek z renesančnim dvorcem iz 16. stoletja (foto: Igor Sapač, maj 2016).

Malce po jeseniškem dvorcu je nastal bolj reprezentativno oblikovani manjši dvorec na območju trške naselbine Bela Peč, v dolini Belega potoka, južno ob glavni cesti med Ratečami in Trbižem, v zaselku nekdanjih fužinarskih stavb jugozahodno od belopeške cerkve. Sedaj ima naslov Via Cavour 34. To je manjša, štokasta, 3 × 4-osna, dvonadstropna, renesančna stavba s pravokotno osnovno talno ploskvijo, strmo štirikapno skodlasto streho, štiriosno glavno fasado, kontrafori na obojni strani in z banjasto obokano osrednjo vežo. Notranjega dvorišča nima. Zunanjsčina je okrašena z naslikanimi šivanimi vogali in s sgraffitno geometrično ornamentiranim pasom med nadstropjema, ki kaže, da so drugo nadstropje stavbi dozidali sekundarno in da so še pozneje prenovili fasadno členitev. Polkrožno sklenjeni preprosti renesančni portal iz zelenega groha ima na sklepnem kamnu pritrjeno sekundarno ploščico z letnico 1819 in inicialkami P. P. H. – Pavel Huber (?). Nad portalom je v prvem nadstropju glavne fasade biforno okno s kakovostnim renesančnim kamnitim okvirom, ki je zaradi mlajših prezidav sicer deloma poškodovan, a še vedno je jasno, da je skupaj z dvorcem nastal med sredino 16. stoletja in sredino 17. stoletja.¹⁰⁸ Pomisliti smemo, da so po letu 1550 srednjeveški višinski grad dopolnili oziroma v njegovi upravni in rezidenčni vlogi nadomestili s tem manjšim, a dovolj reprezentativno oblikovanim enonadstropnim renesančnim nižinskim dvorcem. A bolj verjetno je dvorec nastal kot značilni fužinarski dvorec, kakršni so bili v 16. in 17. stoletju zelo pogosti, in ni bil povezan z belo-

peškim zemljiškim gospodvom.¹⁰⁹ Najbolj smiselna je njegova primerjava z manjšim dvorcem Stiegerhof oziroma Nagerschigghof v vasi Stopca/Stobitzen zahodno od Bekštajna/Finkenstein na avstrijskem Koroškem; enonadstropno pravokotno monolitno stavbo z osrednjo vežo in s petosno simetrično glavno fasado, okrašeno z geometrično sgraffitno ornamentiko in bifornim oknom nad kamnitim glavnim portalom, je leta 1585 zgradil fužinar Georg Paul.¹¹⁰ On je leta 1569 zgradil tudi odlični večji fužinarski dvorec (sedaj Palazzo Veneziano) v Naborjetu/Malborghet/Malborghetto v Kanalski dolini; tudi ta stavba, ki sedaj služi za muzejske namene, je na glavni fasadi okrašena s sgraffitno ornamentiko in nad glavnim portalom ima triforno okno.¹¹¹ Podobnost vseh treh dvorcev je tolikšna, da smemo zaključiti, da je belopeški dvorec nastal v sedemdesetih ali osemdesetih

¹⁰⁸ Prim. Wutte, *Das Kanaltal*, str. 103.

¹⁰⁹ Fužinarski dvorci so posebna zvrst grajskih stavb; z oblikovnimi značilnostmi se približujejo manjšim plemiškim dvorcem brez notranjega dvorišča, a od njih se razlikujejo, ker večinoma niso imeli funkcije središča samostojnega zemljiškega gospodarstva in pogosto jih niso zgradili plemiči. Pojavljati so se začeli v 16. stoletju, ko je fužinarstvo doživelo velik razmah in so se v naših krajih začeli naseljevati tujci, zlasti iz Lombardije. Prim. Žontar, *Rudarstvo in fužinarstvo*, str. 211. Fužinarski dvorci so nastali na širšem območju Jesenic (Plavž, Murova – Kosova graščina, Stara Sava, Javornik) ter v Bohinjski Bistrici (Zoisov grad), Stari Fužini v Bohinju (Zoisova graščina), Kropi (Klinarjev dvorec, Mozzolov dvorec, Stavba pri Petraču), Kamni Gorici (Kapusova graščina), Zeleznikih (Plavčeva hiša, Bongeljnova oz. Homanova hiša, Hiša pri Bargelnu, Plnada) in v Črni na Koroškem (Thurnova graščina na Mušeniku).

¹¹⁰ Kienzl in Deuer in Vancsa, *Renaissance in Kärnten*, str. 198–199.

¹¹¹ Prim. prav tam, str. 198.

Pogled z razvalin gradu Bela Peč na belopeški renesančni dvorec iz 16. stoletja in predelano značilno renesančno biforno okno na glavni fasadi dvorca (foto: Igor Sapač, maj 2016).

letih 16. stoletja. Najverjetneje je nastal v obdobju med letoma 1578 in 1587, ko je bil belopeški grajski gospod Jurij (Georg) II. Khevenhüller (1534–1587). Samo ugibati moremo, kolikšen je bil njegov vpliv na gradnjo dvorca. Vsekakor je bil izjemno ambiciozen, vpliven, razgledan in bogat ter velja za najpomembnejšega arhitekturnega naročnika na Koroškem v drugi polovici 16. stoletja; med letoma 1571 in 1586 je dal znamenitemu gradu Ostrovia/Hochosterwitz sedanjo razgibano podobo, med letoma 1570 in 1575 si je z obsežno renesančno prezidavo v svojo letno rezidenco preuredil grad Vernberk/Wernberg blizu Beljaka, okoli leta 1570 je v Beljaku zgradil odlično renesančno palačo (pozneje preurejeno v mestni rotož in na koncu uničeno v bombardiranju med drugo svetovno vojno), med letoma 1577 in 1582 je za svojo drugo ženo Ano, roj. Turzo, na obrobju Celovca zgradil reprezentativni manjši dvorec Anapigelj/Annabichl, od leta 1582 do smrti je bil glavni gradbeni nadzornik v Celovcu in med letoma 1574 in 1577 je opravil tudi gradbene posege na gradu Pazin v Istri.¹¹² Renesančni dvorec v Beli Peči je vsekakor dovolj kakovostno oblikovan, da je mogoče v sklopu njegove stavbne analize razmišljati tudi o morebitnih povezavah z gradbenimi dosežki Jurija (Georga) II. Khevenhüllerja. Žal prvotne podobe dvorca ni mogoče natančno rekonstruirati. Na upodobitvah Bele Peči iz 17. stoletja ni posebej izpostavljen¹¹³ in na

avstrijskem vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja ter v mapi katastra iz leta 1813 ni posebej omenjen oziroma označen z imenom.¹¹⁴ To kaže, da je bil takrat najverjetneje resnično zgolj fužinarski dvorec¹¹⁵ in ne sedež dela belopeškega zemljiškega gospostva. Šele po nastanku Valvasorjeve upodobitve iz okoli leta 1678 so mu nadzidali drugo nadstropje ter mu dali podobo bolj dominantne in reprezentativne gosposke stavbe. Nadzidano drugo nadstropje ima pod mlajšo plastjo poznobaročnega fasadnega ometa iz leta 1819 vidne starejše naslikane sive šivane vogale, ki z značilno obliko dokazujejo, da so nadzidavo izpeljali v poznem 17. stoletju ali najpozneje v zgodnjem 18. stoletju.¹¹⁶

skrit v gruči fužinarskih poslopij v ozadju na levi strani. Vidna je njegova dvokapna čopasta streha. Prim. Dinklage, *Kärnten um 1620*, str. 104–105, Tafel 21. Na Valvasorjevi upodobitvi iz okoli leta 1678 je upodobljen sredi gruče manjših stavb v srednjem delu fužinarske trške naselbine, jugozahodno od cerkve, kot večja stavba z dvokapno čopasto streho in dvema dimnikoma. Tudi takrat še ni imel drugega nadstropja. Prim. Valvasor, *Topografija Kranjske 1678–1679. Skicna knjiga*, str. 327; Valvasor, *Topographia Ducatus Carnioliae Modernae*, št. 286; Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 642.

¹¹⁴ Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 4, sekcija 197, str. 4; ARS, AS 176/L/L330/A13.

¹¹⁵ Kot prvi lastniki dvorca so izpričani člani družine Caspar/Casper, ki so omenjeni v urbarjih iz 17. stoletja in v trški knjigi iz 16. stoletja. Za posredovani podatek se zahvaljujem dr. Borisu Golcu.

¹¹⁶ Nadzidavo drugega nadstropja je načeloma mogoče povezati s Schwarzhofni, manj verjetno pa s Francem Jožefom Karлом baronom Rechbachom (†1747), sinom Franca Nikolaja I. barona Rechbacha († 1708) in lastnikom sosednjega dvorca v Podklancu, ki je renesančni dvorec od Schwarzhofnov kupil leta 1728 ter ga obdržal do leta 1742, ko ga je prodal fužinar-

¹¹² Dinklage, *Kärnten um 1620*, str. 175, 178, 179, 203–206; Webernig, *Der Landeshauptmann*, str. 21–24; Kienzl in Deuer in Vancsa, *Renaissance in Kärnten*, str. 52, 54, 55, 183–184, 204–207; Großmann, *Burg Hochosterwitz*.

¹¹³ Na upodobitvi iz okoli leta 1620 je enonadstropni dvorec

Poleg tega dvorca je na območju Bele Peči stal še en plemiški oziroma fužinarski dvorec; nastal je v skrajnem vzhodnem oziroma zgornjem belopeškem trškem zaselku Podklanec (Zgornja Fužina)/Stückl/Villa Alta, tam kjer je vzhodni konec doline Belega potoka in kjer se začne vzpon čez klanec proti Gornjesavski dolini.¹¹⁷ Tako kakor opisani renesančni dvorec, so ga postavili ob glavni cesti med Ratečami in Trbižem, ob strugi Belega potoka in sicer v bližini mostu čezenj. Podoba stavbe v 17. stoletju je dokumentirana na Nypoortovi risbi iz okoli leta 1678; nosi naslov *Bey Weysenfels – Pri Beli Peči* in je ohranjena v Valvasorjevi skicni knjigi za Topografijo Kranjske.¹¹⁸ Iz neznanega vzroka – najverjetneje zato, ker stavba ni bila središče samostojnega zemljiškega gospodstva – Valvasor pozneje te upodobitve ni vključil v Topografijo Kranjske in/ali Slavo vojvodine Kranjske in se je ohranila samo kot predloga za bakrorez.¹¹⁹ V prostoru mogočno učinkujoča, a skoraj povsem utilitarno oblikovana dvonadstropna pravokotna stavba z dvokapno čopasto streho je bila postavljena pravokotno na glavno cesto in strugo potoka. Glavni vhod vanjo je bil s cestne strani, v osrednji osi simetrične triosne krajše fasade. Stavba je bila ograjena z lesenim plotom in obdajalo jo je več pritličnih in nadstropnih,

lesenih in napol lesenih pomožnih poslopij. Velikost upodobljene stavbe kaže, da je vsekakor že takrat imela tudi rezidenčno funkcijo. Po utilitarni podobi glavnega poslopja, postavitvi v prostor in stranskih poslopij smemo sklepati, da se je kompleks razvil iz starejše fužinarske stavbe oziroma pristave. Zgovorno je nemško ime Stückl oziroma Stöckl; gre za opisno poimenovanje dokaj visoke, a čokato oziroma masivno učinkujoče zidane stavbe brez notranjega dvorišča, kakršne so bile v 16. in 17. stoletju zelo pogoste in jim v slovenščini pravimo štok. Po imenu in obliki lahko sklepamo, da je stavba morda stala že v 16. stoletju. Ves stavbni kompleks so po drugi svetovni vojni podrli in ga zato s stavbnozgodovinskega vidika ni mogoče natančneje analizirati. Kljub temu je mogoče z gotovostjo zapisati, da Rechbachi po letu 1680 stavbe z Nypoortove risbe niso podrli in niso zgradili novega dvorca.¹²⁰ Fotografija dvorca na razglednici s konca 19. stoletja kaže,¹²¹ da je stavbna masa osrednjega poslopja iz 17. stoletja ostala povsem nespremenjena in da so ji pozneje na zahodni strani dodali samo nadstropni prizidek, ki ga je zaključeval višji osmerokotni stolpič s koničasto piramidalno streho.¹²² V tem stolpiču je bila morda kapela sv. Janeza Nepomuka, ki je omenjena leta 1771

Fužinarski dvorec v belopeškem trškem zaselku Podklanec na risbi iz okoli leta 1678 v Valvasorjevi skicni knjigi za Topografijo Kranjske (Valvasor, *Topografija Kranjske 1678–1679*. Skicna knjiga, str. 351).

ju Janezu Sigfridu Pucherju. Za njim je imel dvorec pl. Neysenfels. Okoli leta 1790 je bil lastnik dvorca fužinar Pavel Huber, leta 1808 Domicijan Huber, okoli leta 1835 fužinar Anton Walcher, leta 1844 pa Peter Pavel Koschat. Za lastnike dvorca glej: Golec, *Posebnosti nastanka*, str. 402–403.

¹¹⁷ Prim. Podlogar, *Iz zgodovine*, str. 25, 27.

¹¹⁸ Valvasor, *Topografija Kranjske 1678–1679*. *Skicna knjiga*, str. 351.

¹¹⁹ Prim. Valvasor, *Topographia Ducatus Carnioliae Moderna*, Valvasor, *Die Ebre*, XI.

¹²⁰ Prim. Podlogar, *Iz zgodovine*, str. 27.

¹²¹ Razglednica je bila poslana leta 1899 in je sedaj shranjena v zasebni zbirki.

¹²² Prizidek k osrednji stavbi je najverjetneje nastal že v prvi polovici 18. stoletja, saj je na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja poleg fužin na lokaciji dvorca, poimenovanega *Schloss (Weisenfels)*, označena dvotraktna stavba s talno ploskvijo v obliki črke L. Spremno besedilo stavbo označuje kot trdno grajen dvorec, kjer se lahko nastani divizija. Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 4, sekcija 197, str. 4.

Dvorec v Podklancu (Stückl) na razglednici, odposlani leta 1899 (zasebna zbirka).

Območje dvorca v Podklancu v mapi katastra iz leta 1813 (ARS, AS 176/L/L330, list 9, izrez).

in ki je obstajala še leta 1920.¹²³ S stolpičem so v 18. stoletju ali manj verjetno v 19. stoletju utilitarnemu stavbnemu kompleksu v obliki pristave poskusili dati dovolj reprezentativno podobo manjšega plemiškega dvorca. Poskus ni najbolje uspel. Z različnimi doživkami je dvorec sicer dobil precej razgibano in dokaj veliko tlorisno zasnovo in njegovi trakti so oblikovali manjše dvorišče, ki je bilo odprto proti zahodu. Na vzhodu se je na dvorec navezoval manjši vrt, ki je bil urejen tik ob glavni cesti in nasproti stranskih poslopij.¹²⁴ V 19. stoletju so starejša stranska poslopja ob dvorcu nadomestili z novimi zidanimi, ki so vidna na omenjeni razglednični fotografiji in tudi v mapi katastra iz leta 1813.

Drugače kakor opisani nekdanji dvorec v Podklancu, ki ga je s srednjeveškim gradom vrh vzpetine mogoče povezovati zgolj z vidika postavitve v belopeški naselbinski prostor in z vidika kontinuitete grajskega stavbarstva na tem območju, pa je bil z belopeškim zemljiškim gospodvom povezan nekdanji manjši dvorec v Kranjski Gori.¹²⁵ Nastal je v 16. stoletju, končno podobo pa je dobil s prezidavami do

Pročelje dvorca v Kranjski Gori po odstranitvi glavnega portala okoli leta 1912 (po razglednici iz zasebne zbirke, izrez).

19. stoletja. V njem so bili tudi prostori sodišča in domačini so mu reki graščina.¹²⁶ Okoli leta 1960 so ga podrli.¹²⁷ Stal je na območju zelenice pred sedanjim hotelom Ramada (Borovška cesta 93) in razširjenim cestnim križiščem starih cest proti Ratečam in Vršiču, diagonalno oziroma jugozahodno nasproti starejšega hotela Razor (Borovška cesta 86). V mapi franciscejskega katastra iz okoli leta 1825 je označen kot zidano poslopje s kvadratno talno ploskvijo južno ob glavni cesti skozi naselbino, na njenem skrajnem zahodnem koncu. Vzhodno ob rezidenčni stavbi je bil manjši vrt in na njenem južnem dvorišču je stalo večje leseno gospodarsko poslopje s talno ploskvijo v obliki kljuke. Ohranjene fotografije kažejo, da je bil dvorec kakovostno zasnovana enonadstropna štokasta 5 × 6-osna monolitna stavba s strmo štirikapno slemenasto streho in simetrično petosno obcestno glavno fasado. Osrednja os fasade je bila v pritličju do okoli leta 1912 poudarjena s polkrožno sklenjenim kamnitim portalom, ki je imel na vrhu ravno profilirano čelo. Okna so bila poudarjena s preprostimi pravokotnimi obrobami, vogali pa z rustiko.¹²⁸

¹²⁶ Novak, *Kranjska gora*, str. 2, 24–25.

¹²⁷ Ob lokaciji podrtega dvorca so po načrtih arhitekta Janeza Lajovica v letih 1961 in 1962 zgradili Hotel Prisank (Borovška cesta 93), ki je bil leta 1965 kot arhitekturna stvaritev nagrajen z Nagrado Prešernovega sklada. Leta 2003 so Hotel Prisank, kljub ogorčenim protestom iz arhitekturnih vrst, podrli in ga nadomestili z novim hotelskim poslopijem. Med protesti proti rušenju hotela pred tem porušeni dvorec ni bil omenjen.

¹²⁸ Prim. fotografije na starih razglednicah v: Drnovšek, *Pozdravi iz slovenskih krajev*, str. 222 (zgoraj); Novak, *Kranjska gora*, str. 2; Žibert, *Pozdrav z Gorenjske*.

¹²³ Podlogar, *Iz zgodovine*, str. 25, 55–56; Höfler, *Gradivo*, str. 40.

¹²⁴ Situacija je razvidna v mapi katastra iz leta 1813. ARS, AS 176/L/L330/A09.

¹²⁵ Prim. Smole, *Graščine*, str. 238; Golec, Matevž Režen, str. 435; Golec, *Posebnosti nastanka*, str. 408. V obstoječi kasteološki literaturi dvorec ni omenjen.

Arhitekturnozgodovinski pomen gradu v sklopu stavbne dejavnosti grofov Celjskih

Za korektnije ovrednotenje arhitekturnozgodovinskega pomena gradu Bela Peč ga je smiselno okvirno predstaviti tudi v sklopu stavbne produkcije grofov Celjskih. Ta produkcija je dokaj obsežna, vključuje sakralne in profane stvaritve ter daleč presega ozemlje Republike Slovenije. Morda prav zato doslej ni bila deležna celovite obravnave in monografske predstavitve.¹²⁹ Vrhunec je dosegla okoli leta 1400 oziroma v obdobju Hermana II. grofa Celjskega (okoli 1361–1435). Skupne slogovno-oblikovne značilnosti, ki jih je mogoče pojasniti le na podlagi ožjih delavniških povezav, kažejo, da je bil del stavbne produkcije Celjskih vezan na dejavnost ene stavbarske delavnice – t. i. celjske delavnice oziroma celjske stavbarne, ki pa doslej prav tako še ni bila dovolj celovito raziskana in predstavljena.¹³⁰ Zlasti grajske stavbe se izmikajo nadrobnejši opredelitvi; onemogočata jo zlasti njihova pretežno slaba ohranjenost in pomanjkanje avtentičnih pisnih virov. Tudi v okviru tega prispevka ni mogoče pojasniti morebitnih povezav med t. i. celjsko delavnico in Belo Pečjo, ugotoviti pa je mogoče, da je grad nastal, ko se je stavbna dejavnost Celjskih že umirjala in se je celo začela prevešati v uničevanje grajskih stavb.

Večji del stavbne produkcije grofov Celjskih predstavljajo cerkve in samostani. Pri tem gre deloma za prezidave in povečave starejših zasnov, deloma pa za popolne novogradnje. Celjski so imeli pri tem vlogo donatorjev ali naročnikov; v nekaterih primerih so sodelovali z drugimi plemiškimi rodovinami, v drugih primerih pa so nastopali sami. Od druge polovice 14. stoletja so na ozemlju Republike Slovenije s Celjskimi in zlasti s Hermanom II. Celjskim zanesljivo povezane naslednje sakralne gradnje: povečanje opatijske cerkve sv. Danijela v Celju z dozidavo Marijine kapele (v zadnji tretjini 14. stoletja in okoli leta 1400), prezidava kartuzijanske samostanske cerkve v Jurkloštru s postavitvijo novega zvonika (v zadnji četrtini 14. stoletja), novogradnja cerkve Matere Božje v Ljubljani (okoli leta 1391, pozneje porušena), prezidava minoritske samostanske cerkve v Celju (okoli leta 1400), novogradnja romarske cerkve Marije Zavetnice na Ptujski Gori (okoli leta 1400 do 1410), prezidava samostanske cerkve v Žič-

ki kartuziji (okoli leta 1400), novogradnja kartuzije Pleterje (med letoma 1407 in 1413 oziroma v prvi tretjini 15. stoletja), novogradnja prezbiterija in zvonika župnijske cerkve v Šentrupertu na Dolenjskem (v prvi tretjini 15. stoletja), novogradnja zvonika župnijske cerkve v Trebnjem (okoli leta 1415), novogradnja prezbiterija župnijske cerkve sv. Kancijana v Kranju (okoli leta 1413), novogradnja nekdanje župnijske cerkve sv. Lenarta v Dreveniku pod Bočem (v prvi četrtini 15. stoletja), novogradnja romarske cerkve sv. Ane na Spodnjem Tinskem pri Zibiki na Kozjanskem (okoli leta 1420 do okoli leta 1430), novogradnja nekdanjega špitala s špitalsko cerkvijo v Laškem (po letu 1421, dokončano pred letom 1448, pozneje podrt), novogradnja prezbiterija župnijske cerkve sv. Martina v Laškem (v prvi polovici 15. stoletja), novogradnja Marijine župnijske cerkve v Zagorju pri Pilštanju (v drugi tretjini 15. stoletja) in novogradnja dominikanskega samostana Novi Klošter pri Polzeli v Spodnji Savinjski dolini (okoli leta 1453). Domnevno so bili grofje Celjski povezani še z naslednjimi sakralnimi gradnjami na ozemlju Republike Slovenije: prezidava benediktinske samostanske cerkve v Gornjem Gradu z gradnjo novega prezbiterija (domnevno v drugi polovici 14. stoletja, porušeno v 18. stoletju), novogradnja podružnične cerkve sv. Ožbalta na Javorovici na Gorjancih (prvič omenjena leta 1383, po letu 1869 razvaljena), novogradnja zgornje cerkve Žalostne Matere Božje v Rosalnicah pri Metliki (okoli leta 1400), novogradnja obodnega zidovja prezbiterija podružnične cerkve sv. Primoža in Felicijana nad Kamnikom (v prvi četrtini 15. stoletja), novogradnja romarske cerkve sv. Barbare na Okrogu nad Šentrupertom na Dolenjskem (v drugi četrtini 15. stoletja) in novogradnja podružnične cerkve sv. Ane na Teharjah blizu Celja (v drugi tretjini 15. stoletja).¹³¹ Precejšnje število sakralnih gradenj je v povezavi z grofi Celjskimi nastalo tudi zunaj sedanjih slovenskih meja. Največ na Hrvaškem, kjer je s Celjskimi zanesljivo mogoče povezati naslednje gradnje: novogradnja pavlinskega samostana v Lepoglavi (med letoma 1400 in 1426 oziroma v prvi četrtini 15. stoletja), novogradnja župnijske cerkve sv. Mihaela v Mihovljanu pri Čakovcu (po letu 1405 oziroma v prvi polovici 15. stoletja, po letu 1741 temeljito prezidana), novogradnja kapele Svete Trojice na gradu Krapina (do leta 1421, od 18. stoletja razvaljena), nadaljevanje gradnje pavlinskega samostana v Šenkovcu pri Čakovcu (okoli leta 1420 oziroma v prvi polovici 15. stoletja, pozneje podrt), novogradnja cerkve sv. Hieronima v Štrigovi v Medmurju (leta 1447, po letu 1738 podrt), novogradnja kapele sv. Janeza Evangelista v

¹²⁹ Prim. Balog, *Majstorska radionica*, str. 325–336; Srša, *Medimursko graditeljstvo*, str. 349–362; Vukičević-Samaržija, *Das künstlerische Erbe*, str. 363–373; Stopar, *Mojster Hans Melfrid in Celjska delavnica*, str. 413–420; Peskar, *Arhitektura*, str. 44, 131–154.

¹³⁰ Npr. kamnoseški znaki dokazujejo, da je nekaj istih kamnosekov skupaj sodelovalo pri gradnjah po naročilu Hermana II. grofa Celjskega v samostanskih kompleksih Žiče in Pleterje in v cerkvah na Ptujski Gori, v Celju in Šentrupertu na Dolenjskem. Glej zlasti: Stopar, *Mojster Hans Melfrid in Celjska delavnica*, str. 413–420; Peskar, *Arhitektura*, str. 44, 131–154; prim. Balog, *Majstorska radionica*, str. 325–336.

¹³¹ Glej zlasti: Klaič, *Zadnji knezi*; Fugger Germadnik, *Groffe Celjski. Katalog razstave*, str. 58–64; Peskar, *Arhitektura*, str. 44, 70, 77–81, 100–109, 131–154, 183–191, 196–197, 202–203, 207–212, 234–235, 240–244, 257–266, 269–270, 274–284, 287–291, 294–295.

kraju Ivanić Miljanski v Hrvaškem Zagorju (okoli leta 1448) in novogradnja kapele sv. Ane v Gornji Plemenščini pri Pregradi v Hrvaškem Zagorju, (v drugi četrtini ali sredi 15. stoletja).¹³² Gotovo so bili Celjski na Hrvaškem udeleženi še pri nekaterih drugih sakralnih gradnjah.¹³³ Na območju sedanje Republike Avstrije je Friderik II. Celjski leta 1454 ustanovil frančiškanski samostan Maria Enzersdorf južno od Dunaja, kjer pa se zaradi turških pustošenj v letih 1529 in 1683 srednjeveška stavbna substanca ni ohranila.¹³⁴

Gradovi predstavljajo drugi in manj obsežni del stavbne produkcije grofov Celjskih. Ker so se večinoma razvijali postopno, v več stavbnih fazah skozi daljše časovno obdobje, in ker so slabše ohranjeni ter slabše proučeni od cerkva in samostanov, je težje opredeliti zaokrožen nabor tistih stavb, ki so jih Celjski s svojo gradbeno dejavnostjo dovolj pomembno zaznamovali. V tem naboru vsekakor izstopajo matični gradovi Celjskih – Žovnek pri Braslovčah, Zgornji grad Celje, Mestni grad oziroma Knežji dvor v Celju in morda tudi Ojstrica pri Vranskem; do velikega obsega so jih dograjevali postopno med 12. in 15. stoletjem, gradbeni proces pa je vrhunec doživel v drugi polovici 14. stoletja. Najbolj dognana in z likovnimi detajli bogata celjska grajska arhitektura je nastala z Mestnim gradom oziroma Knežjim dvorom v Celju, ki so ga zlasti v zadnji tretjini 14. stoletja nenehno širili in predelovali.¹³⁵ Drugi celjski gradovi so imeli bistveno manjši reprezentativni rezidenčni pomen in se z luksuzno oblikovanimi detajli niso mogli meriti z njim. Edina izjema je bil morda suburbani knežji dvor oziroma nekdanji Graslov stolp na severnem obrobju Celja, ki pa je bil v bojih za celjsko dediščino leta 1457 popolnoma razdejan in ga poznamo samo

po opisu v Kroniki grofov Celjskih.¹³⁶ Od številnih drugih gradov, ki so jih Celjski postopno pridobili na ozemlju sedanje Republike Slovenije, je samo za zelo redke mogoče hipotetično ugotavljati, da so na njih pod Celjskimi potekala gradbena dela. Za nobenega od teh gradov ne razpolagamo s pisnimi viri, ki bi potrjevali rezultate stavbnozgodovinskih analiz na osnovi gradbenih in slogovnih značilnosti. Z največjo verjetnostjo lahko sklepamo, da so Celjski izpeljali večje in arhitekturno dovolj ambiciozne gradbene posege na gradovih Krško (1351/1358–1456),¹³⁷ Mirna na Dolenjskem (1339/1362–1456)¹³⁸ in Radovljica (1418–1456).¹³⁹ Verjetno se zdi, da so Celjski izpeljali tudi gotske predelave na gradovih Planina pri Sevnici (1339/1363–1456)¹⁴⁰ in Kamen pri Begunjah (1418–1456).¹⁴¹ Pomisliti smemo tudi, da so določena dela opravili še na strateško zelo pomembnih gradovih Mehovo na Dolenjskem (1374–1456),¹⁴² Kostel ob Kolpi (1418–1456) in Poljane ob Kolpi (1418–1456).¹⁴³ Veliko bolj zanesljivi so podatki o gradbenih delih na tistih gradovih, ki so jih Celjski pridobili na Hrvaškem. Herman II. in Friderik II. sta bila tam tudi v gradbenem pogledu od konca 14. stoletja zelo dejavna. V Varaždinu so Celjski na začetku 15. stoletja zgradili dokaj velik oglati vhodni grajski stolp, ki je sedaj edini ohranjeni del srednjeveške grajske zasnove; oblikovali so ga v tradiciji visoko-

¹³² Balog, *Majstorska radionica*, str. 325–336; Srša, *Međimursko graditeljstvo*, str. 349–362; Vukičević-Samaržija, *Das künstlerische Erbe*, str. 363–373; Vukičević-Samaržija, *Gotičke crkve*, str. 186–187; Fugger Germadnik, *Groffe in knezi Celjski*, str. 87–89.

¹³³ Herman II. grof Celjski je leta 1405 od kralja Sigismunda prejel dedni naslov bana hrvaških dežel ter upravo nad zagrebško škofijo in zagrebškim Gradcem. Klaić, *Zadnji knezi*, str. 33–39. Mikavna se zdi misel, da je zatem sodeloval pri nadaljevanju gradnje monumentalne zagrebške stolnice, ki je v zgodnjem 15. stoletju, v času škofa Eberharda Albna (1397–1406, 1410–1419) in v povezavi z mojstri, ki so delovali tudi na Ptujski Gori, dobila dvoransko zasnovano ladjo in severni zid ladje z značilnimi parlerjevskimi maskeroni ter nato do leta 1433 oboke v zahodnem delu ladje in spodnja dela zvonikov. Prim. Deanović in Čorak, *Zagrebačka katedrala*, str. 57–65; Höfler, *Knjižne ocene. Zagrebačka katedrala*, str. 119–121. Opozoriti je smiselno tudi na veliki reprezentativni južni portal zagrebške cerkve sv. Marka na Gradcu iz zgodnjega 15. stoletja oziroma iz okoli leta 1420. Buntak, *Da li su praški Parleri klesali*, str. 65–76; Horvat, *Srednjovekovna crkva*, str. 20; Rašpica in Jengić, *Južni portal*, str. 151–179.

¹³⁴ Mlinarič, *Celjani in njihov odnos do samostanov*, str. 136; Fugger Germadnik, *Groffe Celjski. Katalog razstave*, str. 127–129.

¹³⁵ Prim. Peskar, *Arhitektura*, str. 133–135.

¹³⁶ Krones, *Die Freien von Saneck*, II. del, poglavje XXXVII, str. 139; prim. Santonino, *Popotni dnevniki*, str. 89.

¹³⁷ Na gradu Krško je imel Friderik II. Celjski pred afero z Veroniko Deseniško svoj dvor. Krones, *Die Freien von Saneck*, II. del, poglavje X; *Kronika grofov celjskih*, str. 18. Najbolj verjetno se zdi, da je prav on poskrbel za širitev prvotne grajske zasnove iz 12. stoletja z novimi stavbnimi trakti, ki so sedaj razpoznavni v razvaljeni obliki. Prim. Sapač, *Razvoj grajske arhitekture*, str. 27, 42, 84, 90.

¹³⁸ Na začetku 15. stoletja so razširili prvotno stolpasto grajsko stavbo in novi celoti dali podobo reprezentativnega palačija. Sapač, *Grad Mirna*, str. 63–69.

¹³⁹ V Radovljici je že pred letom 1392, ko se tam omenja ortenburški urad, stala grajska stavba – najverjetneje značilni dvonadstropni pravokotni stolpasti dvor iz 13. ali 14. stoletja. Zdi se, da sta Herman III. Celjski († 1426) in/ali njegov brat Friderik II. po letu 1418 prvotni dvor razširila in preoblikovala v trški grad, ki je dobil obzidano dvorišče in zahodni del sedanjega severovzhodnega trakta – ta ima na dvoriščni fasadi v nadstropju viden fragment bogato profiliranega pravokotnega poznogotskega okenskega okvira. Prim. Habjan, *Radovljica*, str. 122; Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 121.

¹⁴⁰ Grad Planina je v 14. stoletju dobil visoko južno steno palačija in novo obokano kapelo sv. Pankracija. Natančnejša datacija doslej še ni bila opravljena. Prim. Stopar, *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture*, str. 54–60, 141.

¹⁴¹ V 15. stoletju so prvotnemu grajskemu palačiju nadzidali tretje nadstropje. Tam se je ohranil fragment bogato profiliranega pravokotnega okenskega okvira s kamnitim križem iz zelenega groha, ki z oblikovanjem kaže, da bi utegnil nastati med letoma 1418 in 1456, ko je bil Kamen v lasti Celjskih.

¹⁴² S Celjskimi je načeloma mogoče povezati sekundarne trakte, ki so jih zgradili na notranjem grajskem dvorišču z naslonitvijo na starejše obodno obzidje grajskega jedra. Prim. Sapač, *Razvoj grajske arhitekture*, str. 32, 83, 95.

¹⁴³ Vsi trije omenjeni gradovi so sedaj zelo razvaljeni in o njihovem stavbnem razvoju je mogoče v glavnem sklepati zgolj hipotetično.

srednjeveških bergfridov in na glavni fasadi poudarili z naslikanim celjskim grbom.¹⁴⁴ Po pisnih virih je mogoče sklepati, da so Celjski prezidali in dodatno utrdili tudi grad v Koprivnici, ki je sedaj popolnoma podrt.¹⁴⁵ Na gradu Krapina je Herman II. Celjski po letu 1399 pod grajskim jedrom iz 13. stoletja zgradil še spodnji del gradu in v tem sklopu do leta 1421 omenjeno kapelo Svete Trojice, katere ostanke so arheologi odkrili leta 1994.¹⁴⁶ Friderik II. Celjski je zgradil kapelo pod gradom Oštrc oziroma Oštrcgrad na strmem griču severovzhodno od Lobjorja v Hrvaškem Zagorju.¹⁴⁷ Na gradu Samobor blizu Zagreba so Celjski po letu 1385 oziroma po letu 1405 domnevno prezidali prvotni grajski palacij na severni strani notranjega grajskega dvorišča, ki je dobil velika okna s kamnitimi križi.¹⁴⁸ Po letu 1397 je Herman II. Celjski ali manj verjetno Friderik II. Celjski temeljito prezidal manjši grad Vrbovec v Hrvaškem Zagorju blizu Rogatca, ki je v pisnih virih izpričan od leta 1267; palacij je dobil kakovostno oblikovane paličasto profilirane okenske okvire s kamnitimi križi in v notranjščini peči s figuralno okrašenimi pečnicami ter je mogel služiti kot dovolj udobna rezidenca Celjskih na poti med Celjem in Zagrebom.¹⁴⁹ Morda so po letu 1399 opravili tudi gradbene posege na gradu Cesargrad ob Sotli.¹⁵⁰ Manj verjetno se zdi, da je Friderik II. Celjski sredi 15. stoletja začel graditi znameniti grad Veliki Tabor pri Desiniću v Hrvaškem Zagorju, ki je nastal na območju gospostev starejših gradov Kostel ali Cesargrad in ki ga legende povezujejo z Veroniko Deseniško.¹⁵¹

Dokumentirane gradnje vsekakor kažejo, da je bil

Friderik II. Celjski na področju grajskega stavbarstva zelo dejaven in da na tem področju ni prav nič zaostajal za svojim očetom. Njegove grajske gradnje segajo od Hrvaškega Zagorja čez Štajersko in Dolensko do Gorenjske, medtem ko na Koroškem ni dokumentirana nobena. Koroški se je najbolj približal z Belo Pečjo. Primerjava z drugimi grajskimi gradnjami Friderika II. Celjskega kaže, da je bila gradnja Bele Peči daleč najbolj obsežen in zahteven podvig. Belopeški grad je bil po obsegu talne površine eden največjih celjskih gradov in glede na nadmorsko višino najvišje ležeči med njimi. Bil je eden od treh gradov, ki jih je Friderik II. Celjski na Kranjskem povsem na novo zgradil in med njimi daleč največji. Najmanjši in najverjetneje tudi najmlajši od teh je bil grad Mokrice, ki je na južnem bregu reke Save v bližini meje s Hrvaško nastal malce pred prvo omembo iz leta 1444.¹⁵² Z Belo Pečjo ga je mogoče primerjati zlasti po strateški lokaciji nad dolino in pomembno cesto, tik ob deželni meji, manj pa po arhitekturni zasnovi.¹⁵³

Lažje je Belo Peč primerjati z gradom Fridrihštajn na Kočevskem, ki je nastal nekaj let prej in ima v razvaljeni obliki srednjeveško tlorisno zasnovu še vedno zelo dobro razpoznavno.¹⁵⁴ Friderik II. Celjski ga je zgradil najverjetneje po smrti svoje prve žene leta 1422, vsekakor pa šele zatem, ko so Celjski leta 1420 uradno dedovali posest izumrlih grofov Ortenburških, ter mu dal funkcijo novega središča obsežne kočevske zemljiške posesti in tudi intimne lastne rezidence za oddih. Po poroki z Veroniko Deseniško leta 1424 ali 1425 je tam z njo živel. Gradnja je bila zaključena oziroma prekinjena leta 1425, ko je dal Herman II. sina Friderika II. zaradi afere z Veroniko zapreti in grad podreti. Kmalu po očetovi smrti leta 1435 je dal Friderik II. grad Fridrihštajn znova zgraditi.¹⁵⁵ Vse kaže, da so pri ponovni gradnji upoštevali prvotno tlorisno zasnovu iz dvajsetih let 15. stoletja. Fridrihštajn je enako kakor Bela Peč nastal kot značilni gorski kolonizatorski grad, na redko poseljenem robnem območju, na ekstremni višinski lokaciji sredi gozdov, visoko nad dolino in zavarovan

¹⁴⁴ Ostanke naslikanega grba so odkrili med zadnjo obnovo. Vukičević-Samaržija, *Das künstlerische Erbe*, str. 368. Vražinski grad je po zasnovi in značaju lokacije mogoče do neke mere primerjati s Knežjim dvorom v Celju; od urbane naselbine je bil prav tako ločen s posebnim vodnim jarkom.

¹⁴⁵ Vukičević-Samaržija, *Das künstlerische Erbe*, str. 368.

¹⁴⁶ Balog, *Majstorska radionica*, str. 330–331; Horvat, *Burgologija*, str. 48, 85, 169, 178, 179.

¹⁴⁷ Klaić, *Zadnji knezi*, str. 113; prim. Vukičević-Samaržija, *Das künstlerische Erbe*, str. 365. Grad je bil s kapelo vred opuščen že v 17. stoletju in ohranilo se je samo nekaj skromnih ostankov zidovja.

¹⁴⁸ Miletić, *Samoborski Stari grad*, str. 66–71. Poznogotska grajska kapela je najverjetneje nastala šele okoli leta 1530. Za drugačno mnenje prim. Vukičević-Samaržija, *Das künstlerische Erbe*, str. 368.

¹⁴⁹ V fajdi proti Habsburžanom je dal Friderik II. Celjski grad Vrbovec okoli leta 1437 razdejati. Njegove ostanke so v zadnjih letih arheološko raziskali. Tkalčec, *Burg Vrbovec*, str. 52, 84, 100–106, 115, 211, 212. Odkrite figuralne pečnice so podobne tistim, ki so jih pred nekaj leti odkopali v nekdanjem dominikanskem samostanu Novi Klošter. Prim. Fugger Germannik, *Groffe in knezi Celjski*, str. 127.

¹⁵⁰ Miletić, *Plemički gradovi*, str. 230; Horvat, *Burgologija*, str. 180, 181.

¹⁵¹ Čas nastanka gradu še ni natančneje določen. Najbolj verjetno se zdi, da je njegov najstarejši del – osrednji peterokotni poznogotski bivalni stolp – nastal med letoma 1502 in 1507, leta 1537 pa so mu nadzidali tretje nadstropje. Prim. Miletić, *Plemički gradovi*, str. 222–223, 370; Horvat, *Burgologija*, str. 151, 152.

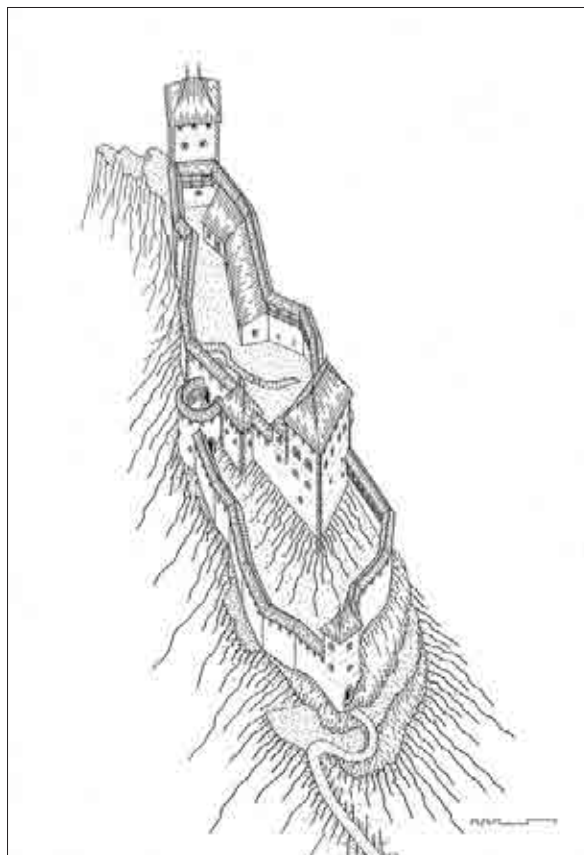
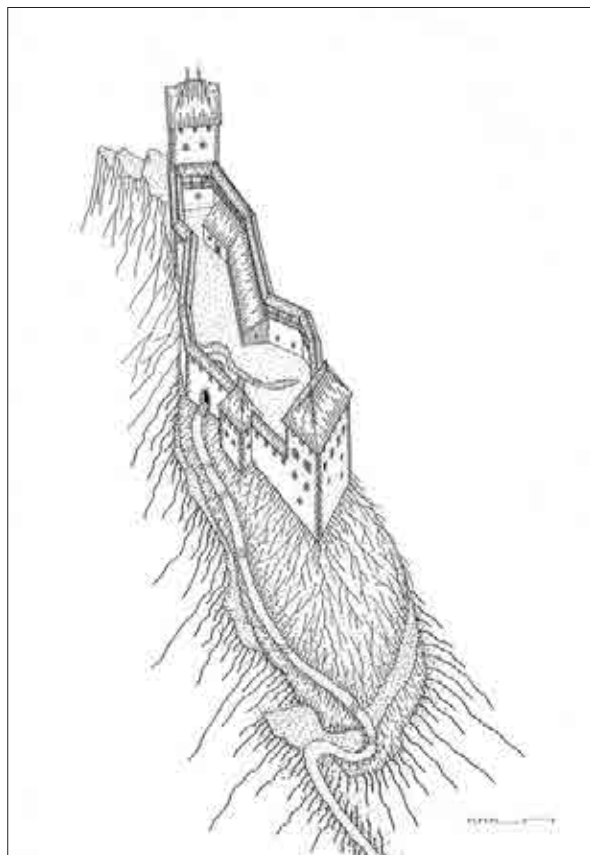
¹⁵² Prim. Kosi, *Grajska politika*, str. 470, 483, 488. Grad Mokrice so zgradili kot nadomestilo za sosednji grad Gračeno, ki je bil najverjetneje uničen med celjsko-habsburško fajdo okoli leta 1437.

¹⁵³ Prvotno zasnovu gradu Mokrice so po letu 1558 oziroma 1560, ko je posest kupil Ambrož Gregorijanec, temeljito predelali in ji dali enotno podobo utrjenega renesančnega dvorca. Zato je interpretacija prvotne zasnove zelo težavna. Zdi se, da je imel grad v 15. stoletju obzidano manjše dvorišče na približno trikotni talni ploskvi in štokasto učinkujočo dvonadstropno bivalno poslopje na pravokotni ali peterokotni talni ploskvi. Prim. Sapač, *Razvoj grajske arhitekture*, str. 67, 131, 210, 224. V 16. stoletju so prvotno zasnovu deloma podrti, deloma pa obdali z novim obzidjem in novimi stavbnimi trakti.

¹⁵⁴ Prim. Cankar, *Fridrihštajn*; Stopar, *Grajske stavbe*, 15, str. 48–55; Ferenc in Zupan, *Izgubljene kočevske vasi*, 2, str. 107–108.

¹⁵⁵ Prim. Krones, *Die Freien von Saneck*, II. del, poglavje XI, str. 79; Stopar, *Grajske stavbe*, 15, str. 48–55.

Grad Fridrihštajn okoli leta 1456 in po širitvi v drugi polovici 16. stoletja. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrični študiji (risal: Igor Sapač, 2002 in 2016).

je bil s prepadnimi skalnimi stenami. Fridrihštajn je imel precej manjšo talno površino in bistveno bolj nepravilno oziroma organsko oblikovano tlorisno zasnovo, kar je bilo gotovo pogojeno tudi z naravno izoblikovanostjo vrha vzpetine. Tako kakor Bela Peč je imel dokaj veliko obzidano dvorišče, na katerem je ob zahodnem obzidju stalo daljše pomožno poslopje, ob vzhodnem obzidju pa je bila blizu vhoda v grad cisterna za zbiranje vode.¹⁵⁶ Na Fridrihštajnu so pravokotni glavni stolp s talno ploskvijo v izmeri $8,6 \times 6,6$ metrov postavili na najvišji točki vrha grajske vzpetine, palacij pa na najnižji. Na Beli Peči je bilo to obratno. Oba gradova sta bila v osnovnih potezah, z obodnim obzidjem in nepovezanimi poslopji oziroma ločenima glavno bivalno stavbo in višjim glavnim stolpom, zasnovana še povsem v skladu z arhitekturnim izročilom značilnih ministerialnih gradov v srednji Evropi iz 12. in 13. stoletja. Tako tudi Fridrihštajn krepi domnevo, da se je Friderik II. Celjski rad zgledoval po tradicionalnih visokosrednjeveških arhitekturnih vzorcih.¹⁵⁷ Ključna razlika

med Fridrihštajnom in Belo Pečjo je njuna velikost. Poleg dvorišča je zlasti velikost talne ploskve palačija belopeškega gradu z dimenzijami približno $22 \times 9,8$ metrov bistveno večja kakor na Fridrihštajnu z dimenzijami $11,5 \times 7,5$ metrov, kar kaže, da je bil Fridrihštajn v osnovi najprej intimno bivališče njegovega gospodarja, Bela Peč pa je imela prvenstveno vlogo vojaškega oporišča. Pri obeh gradovih sta višja glavna stolpa, ki sicer nista imela posebno velike talne ploskve in višine, v krajinski sliki simbolizirala pomen fevdalne rezidence. Zaradi zastarele stavbne zasnove in težko pristopne lege na gorskem vrhu se je Fridrihštajn, enako kakor Bela Peč, že v 17. stoletju začel spreminjati v razvalino in v dolini ga je nadomestil nov renesančni dvorec, postavljen v okvir urbane naselbine.

Gradovi Fridrihštajn, Bela Peč in Mokrice so bili med zadnjimi grajskimi gradbenimi podvigi grofov oziroma knezov Celjskih, a niso bili povsem zadnji. Poslednji grajski gradnji Celjskih sta bili realizirani v Zagrebu in Beogradu ter sta zrcalili celjsko usme-

¹⁵⁶ Tako kakor Bela Peč so tudi Fridrihštajn v obdobju turških vpadov dopolnili še z zunanjim obzidanim dvoriščem oziroma medzidjem.

¹⁵⁷ Za to domnevo lahko govori tudi zasnova dominikanskega samostana Novi Klošter pri Polzeli, ki ga je Friderik II. Celjski

ustanovil leta 1453; zasnova je zelo podobna zasnovi starejšega pavlinskega samostana v Lepoglavi na Hrvaškem iz prve četrtine 15. stoletja. Prim. Balog, Majstorska radionica, str. 326–329.

Sedanji pogled na ostanke glavnega dvorišča gradu Friderikštajn in njegovega palacija (spletna fotografija, 2015) ter pogled na ostanke palacija gradu Friderikštajn z mestom Kočevje v ozadju (foto: Igor Sapač, julij 2016).

ritev proti Balkanu v štiridesetih in petdesetih letih 15. stoletja. Nobena od teh dveh grajskih stavb oziroma knežjih dvorov ni več ohranjena. V Zagrebu je hrvaški knežji dvor Celjskih v štiridesetih letih 15. stoletja nastal na območju Gradca oziroma sedanjega Gornjega grada, v bližini poznejše dominikanske cerkve sv. Katarine, približno na lokaciji baročnega jezuitskega samostana oziroma sedanje galerije Klovičevi dvori.¹⁵⁸ V Beogradu je knežji dvor Celjskih v

štiridesetih letih 15. stoletja za Friderika II. in Ulrika II. nastal v bližini trdnjave na Kalemegdanu ob sotočju Save in Donave.¹⁵⁹

Na koncu je treba še zapisati, da so Celjski na vrhuncu svoje moči, približno v času nastanka belopeškega gradu, postali tudi uničevalci grajskih stavb. Ta proces se je začel leta 1425 oziroma malce zatem, ko je Herman II. Celjski v besu razdejal Friderikštajn. Friderik II. in Ulrik II. sta nekaj let pozneje, med letoma 1436 in 1438, v fajdi zoper vojvodo in poznejšega cesarja Friderika Habsburškega (1415–1493) razdejala vsaj 25 gradov in stopastih dvorov, od tega 23 na spodnjem Štajerskem in Dolenjskem ter 2 v Hrvaškem Zagorju. Zdi se, da sta takrat razdejala še približno 13 dodatnih grajskih stavb na Štajerskem, Dolenjskem in Gorenjskem. Pri tem sta zaradi vojaške strategije nesentimentalno do tal podrla tudi mnoge lastne gradove. Leta 1452 je dal ostareli Friderik II. Celjski popolnoma razrušiti še gradova Ranšperk in Lemberg blizu Celja. Velike večine takrat porušenih grajskih stavb nikoli več niso obnovili, saj niso imele več posebnega vojaškega ali upravnega pomena, pa tudi stroški ponovne gradnje so bili pogosto previsoki. Val uničevanja grajskih stavb se je nadaljeval med boji za celjsko dediščino leta 1457. Jan Vitovec je takrat do tal porušil tudi Graslov stolp na obrobju Celja – grajsko stavbo, ki je po letu 1387 služila kot ena od treh reprezentativnih rezidenc grofov in knezov Celjskih na območju Celja. Na (avstrijskem) Koroškem sta bila v bojih za celjsko dediščino razdejana gradova Hochwart/Hohenwart/Črni grad pri Vrbi/Velden in Strmec/Sternberg pri Vernberku/Wernberg blizu Beljaka.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Na lokaciji zagrebskega knežjega dvora Celjskih je najverjetneje že v 12. stoletju, ali morda še malo prej, stal arpadovski grad, ki so ga med letoma 1242 in 1266 vključili v novo mestno obzidje. Leta 1405 je upravo nad tem gradom, zagrebskim Gradcem in zagrebsko škofijo, skupaj z dednim naslovom bana hrvaških dežel dobil Herman II. Celjski. Dejansko sta hrvaška bana in gospodarja zagrebskega Gradca šele leta 1445 postala Friderik II. in Ulrik II. Celjska. Ulrik II. je po letu 1445 stari grad temeljito prenovil, ga dodatno utrdil in obzidal ter uredil dostop do njega čez obrambni jarek po posebnem mostu. V stavbi, poimenovani Kaštel, so uredili upravno središče in rezidenčne prostore za kneza Ulrika II. in njegovo ženo Katarino. Leta 1449 je bil v zagrebskem knežjem dvoru izpričan maršal Ulrika II. Po izumrtju Celjskih je stavba v glavnem propadla in njene ostanke so po letu 1606 vključili v nov stavbni kompleks jezuitskega samostana, ki so ga deloma postavili na lokaciji nekdanjega gradu. Okoli leta 1980 so arheološke raziskave razkrile skromne ostanke mogočnega temeljnega zidovja, ki je najverjetneje pripadalo srednjeveškemu grajskemu kompleksu. Prim. Tkalčič, *Monumenta historica*, 10, str. 104; Klaić, *Zadnji knezi*, str. 12, 33–39, 74–75, 77, 110–111; Vukičević-Samaržija, *Das künstlerische Erbe*, str. 368. V sklopu vzhodnega trakta nekdanjega jezuitskega samostana je ohranjen srednjeveški stolp s kvadratno talno ploskvijo, ki je stal že v 13. stoletju in je bil vključen v vzhodno stranico mestnega obzidja. Prim. Horvat-Levaj in Baričević in Repanić-Braun, *Akademska crkva sv. Katarine*, str. 21–47. Zdi se, da so ostanke nekdanjega celjskega knežjega dvora vključeni v vzhodni in severni trakt bivšega samostana oziroma, da sta ta trakta deloma postavljena na temeljih nekdanje grajske stavbe. Sklepati smemo, da je bil grajski kompleks, tako kakor knežji dvor v Celju, s posebnim notranjim obrambnim jarkom ločen od drugih delov obzidane urbane naselbine. O velikosti nekdanjega kompleksa knežjega dvora v Zagrebu moremo zgolj ugibati. Na najstarejši upodobitvi Zagreba iz leta 1529 in na drugih upodobitvah iz 16. stoletja, ki so nastale na njeni osnovi, ni označen; ob vzhodni stranici mestnega obzidja je upodobljena samo cerkev sv. Katarine. Ker na upodobitvah iz 16. stoletja ni upo-

dobljen niti srednjeveški dominikanski samostan ob cerkvi, smemo sklepati, da so ostanke grajskega kompleksa takrat še stali, a jih niso upodobili, ker so se risarji omejili izključno na obzidje in cerkve, vse bivalne stavbe pa so izpustili. Prim. Marković, *Hrvatski gradovi*, str. 21–33.

¹⁵⁹ Fugger Gerladnik, *Groffe in knezi Celjski*, str. 113.

¹⁶⁰ Sapač, *Freudenberg – Lušperk – Jamnik*, str. 14–15; prim. Kro-nes, *Die Freien von Saneck*, II. del, str. 85–87, 112, 139, 157–

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

- ARS – Arhiv Republike Slovenije
SI AS 176/L/L330 – Franciscejski kataster za Kranjsko (k. o. Bela Peč).
SI AS 718 – Gospostvo Bela Peč, 1540–1821.

OBJAVLJENI VIRI IN LITERATURA

- Bajt, Drago in Vidic, Marko (ur.): *Slovenski zgodovinski atlas*. Ljubljana: Nova revija, 2011.
- Balog, Zdenko: Majstorska radionica u službi Hermana Celjskog. *Zbornik mednarodnega simpozija Celjski grofje, stara tema – nova spoznanja, Celje, 27.–29. maj 1998. Uredila Rolanda Fugger Germadnik*. Celje: Pokrajinski muzej, 1999, str. 325–336.
- Buntak, Franjo: Da li su praški Parleri klesali srednjovekovni portal Sv. Marka u Zagrebu?. *Iz starog i novog Zagreba*, 3, 1963, str. 65–76.
- Cankar, Franc: *Fridrihštajn in Kočevje v letih 1425–1515*. Kočevje: Turistično društvo Kočevje, 1973 (Kulturni in naravni spomeniki Kočevske; 1).
- Deanović, Ana in Željka Čorak: *Zagrebačka katedrala*. Zagreb: Globus; Kršćanska sadašnjost, 1988.
- Dimitz, August: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813. Mit besonderer Rücksicht auf Kulturentwicklung*. 4 zvezki. Laibach: I. Kleinmayr & F. Bamberg, 1874–1876.
- Dinklage, Karl: *Kärnten um 1620. Die Bilder der Khevenhüller-Chronik*. Wien: Edition Tusch, 1980.
- Drnovšek, Marjan (ur.): *Pozdravi iz slovenskih krajev. Dežela in ljudje na starih razglednicah*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987.
- Ferenc, Mitja in Gojko Zupan: *Izgnubljene kočevske vasi. Nekoč so z nami živeli kočevski Nemci. 2. del: K-P*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2012.
- Fister, Peter: *Arhitektura slovenskih protiturskih tabarov*. Ljubljana: Slovenska matica, 1975.
- Flis, Janez: *Stavbinski slogi, zlasti kršćanski, njih razvoj in kratka zgodovina*. Ljubljana: samozaložba, 1885.
- Florijančič pl. Grienfeld, Janez Dizma: *Deželopisna karta vojvodine Kranjske*. Ljubljana 1744, Faksimile (Monumenta slovenica VI). Ljubljana: Slovenska knjiga, 1995.
- Fugger Germadnik, Rolanda (ur.): *Groffe Celjski. Katalog razstave: Pokrajinski muzej Celje, 1999*. Celje: Pokrajinski muzej, 1999.
- Fugger Germadnik, Rolanda: *Groffe Celjski med zgodovino in mitom*. Celje: Zgodovinsko društvo in Pokrajinski muzej, 2013.
- Fugger Germadnik, Rolanda: *Groffe in knezi Celjski*. Celje: Pokrajinski muzej, 2014.
- Gestrin, Ferdo: Radovljica – vas, trg in mesto do 17. stoletja. *Zgodovinski časopis*, 45/4, 1991, str. 517–547.
- Golec, Boris: Erze, Wasser, Feuer und Erdbeben als Mitgestalter des räumlichen, wirtschaftlichen und sozialen Antlitzes der Städte und Märkte im Land Krain in der vormodernen Epoche. *Man, nature and environment between the northern Adriatic and the eastern Alps in premodern times*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2014 (Zbirka Zgodovinskega časopisa; 48), str. 156–180.
- Golec, Boris: Matevž Režen pl. Segalla (1665–1722) – od podložniškega otroka s Sorškega polja do zgornjesavskega gospoda. *Kronika*, 64/3, 2016, str. 413–440.
- Golec, Boris: Posebnosti nastanka in razvoja fužinarskega trga Bela Peč. *Kronika*, 64/3, 2016, str. 389–412.
- Grabmayer, Johannes: Die Cillier und die Chronistik – Aspekte eines Forschungsprojektes zur Geschichte der Grafen von Cilli 1341–1456. *Zbornik mednarodnega simpozija Celjski grofje, stara tema – nova spoznanja, Celje, 27.–29. maj 1998. Uredila Rolanda Fugger Germadnik*. Celje: Pokrajinski muzej Celje, 1999, str. 213–224.
- Grafenauer, Bogo: Veronika Deseniška, *Slovenski biografski leksikon*, 13, 1982, str. 412–413.
- Grefe, Konrad in Radics, Peter: *Stara Kranjska/Alt-Krain*. Dunaj-Ljubljana/Wien-Laibach: Samozaložba/Selbstverlag, 1900–1903.
- Großmann, G. Ulrich: *Burg Hochosterwitz in Kärnten*. Regensburg: Verlag Schnell & Steiner, 2011 (Burgen, Schlösser und Wehrbauten in Mitteleuropa; 26).
- Habjan, Vlado: Radovljica v času združitve Ortenburških in knezov iz Celja. *Radovljiški zbornik 1995*. Radovljica: Občina Radovljica, 1995, str. 112–131.
- Horvat, Zorislav: *Burgologija. Srednjovekovni utvrđeni gradovi kontinentalne Hrvatske*. Zagreb: UPI-2M PLUS; Sveučilište u Zagrebu – Arhitektonski fakultet, 2014.
- Horvat, Zorislav: Srednjovekovna crkva sv. Marka. *Crkva sv. Marka u Zagrebu. Arhitektura, povijest, obnova*. Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod, 2013, str. 11–35.
- Horvat-Levaj Katarina in Doris Baričević in Mirjana Repanić-Braun: *Akademski crkva sv. Katarine u Zagrebu*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2011.
- Höfler, Janez: *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem: Kranjska*. 1. izdaja. Elektronska knjiga. Ljubljana: Viharnik, 2015.

158; *Kronika grofov celjskih*, str. 25–27, 54, 64, 144; Stopar, *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture*, str. 19–20, 192; Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 253, 260; Tkalčec, *Burg Vrbovec*; Kosi, *Grajska politika*, str. 481–483.

- Höfler, Janez: Knjižne ocene. Zagrebačka katedrala, Ana Deanović, Željka Čorak, fotografije Nenad Gattin. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, nova vrsta 25, 1989, str. 119–121.
- Kienzl, Barbara in Deuer, Wilhelm in Vanca, Eckart: *Renaissance in Kärnten*. Klagenfurt: Carinthia, 1996.
- Klaić, Nada: *Zadnji knezi Celjski v deželah sv. krone. Ponatis 1. izdaje iz leta 1982*. Celje: Prese, 1991.
- Kosi, Miha: Grajska politika – primer grofov Celjskih. *Kronika*, 60/3, 2012 (Iz zgodovine slovenskih gradov), str. 465–494.
- Kranjec, Silvo: Thurn, von. *Slovenski biografski leksikon*, 12. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1980, str. 81–83.
- Krones, Franz: *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli. Theil 2: Die Cillier Chronik*, Graz: Leuschner & Lubensky, 1883.
- Kronika grofov celjskih. Prevedel in z opombami opremil Ludovik Modest Golia*. Maribor: Založba Obzorja, 1972.
- Lavtižar, Josip: *Rateška kronika Josipa Lavtižarja*. Kranjska gora: Župnijski urad, 1998.
- Lhotsky, Alfons: Eine unbeachtete Chronik Österreichs aus der Zeit Kaiser Friedrichs III. *Festschrift zur Feier des zweihundertjährigen Bestandes des Haus-, Hof- und Staatsarchivs. Band I*. Wien: Generaldirektion des Österreichischen Staatsarchivs, 1949 (Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs; Ergänzungsband 2), str. 538–548.
- Lubej, Uroš: Justus van der Nypoort na Kranjskem. *Varstvo spomenikov*, 37/96, 1997, str. 54–68.
- Marković, Mirko: *Hrvatski gradovi na starim planovima i vedutama*. Zagreb: AGM, 2001.
- Megiser, Hieronymus: *Annales Carinthiae, das ist Chronica, des löblichen Ertzhertzogthumbs Khärnten*. 2 zvezka. Leipzig: Abraham Lamberg, 1612.
- Menoni, Simona: Odsev luteranske verske miselnosti v poslikavi Lutrovske kleti pri gradu Sevnica. *Grad Sevnica*. Sevnica: Društvo Trg, 2011, str. 303–321.
- Meterc, Janez: Nastanek in razvoj Kosove graščine na Jesenicah. *Jeklo in ljudje – Jeseniški zbornik*, 6, 1991, str. 43–51.
- Miletić, Drago: *Plemički gradovi kontinentalne Hrvatske*. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2012.
- Miletić, Drago: *Samoborski Stari grad*. Samobor: Samoborski muzej, 2001.
- Miotti, Tito: *Carnia. Feudo di Moggio e capitaneati settentrionali*. Udine: Del Bianco, 1977 (Castelli del Friuli; 1).
- Miotti, Tito: *I sette castra di Paolo Diacono ed altri studi castellologici*. Udine: Del Bianco, 1988 (Castelli del Friuli; 7).
- Mlinar, Janez: Das Eisenhüttenwesen und sein Einfluss auf Mensch und Natur in Spätmittelalter und Frühneuzeit. Beispiele aus dem westlichen Oberkrain. *Man, nature and environment between the northern Adriatic and the eastern Alps in premodern times*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2014 (Zbirka Zgodovinskega časopisa; 48), str. 182–191.
- Mlinar, Janez: Gornjesavska dolina v poznem srednjem veku. *Med Julijci in Karavankami. Zgodovinske in naravne podobe Gornjesavske doline*. Jesenice: Gornjesavski muzej Jesenice, 2011, str. 25–42.
- Mlinar, Janez: *Podoba Celjskih grofov v narativnih virih*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2005 (Historia: znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univeze v Ljubljani; 11).
- Mlinar, Janez: Povednost srednjeveških urbarjev. Primer belopeškega urbarja iz leta 1498. *Urbarji na Slovenskem skozi stoletja*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2016 (v tisku).
- Mlinarič, Jože: Celjani in njihov odnos do samostanov. *Zbornik mednarodnega simpozija Celjski grofje, stara tema – nova spoznanja, Celje, 27.–29. maj 1998*. Uredila Rolanda Fugger Germadnik. Celje: Pokrajinski muzej Celje, 1999, str. 125–142.
- Mugerli, Marko: Kranjskogorska župnija od reformacije do prve svetovne vojne. *Med Julijci in Karavankami. Zgodovinske in naravne podobe Gornjesavske doline*. Jesenice: Gornjesavski muzej Jesenice, 2011, str. 45–64.
- Novak, Anka: *Kranjska gora z okolico*. Maribor: Založba Obzorja, 1988 (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije; 143).
- Orožen, Ignac: *Celska kronika*. Celje: Julius Jeretin, 1854.
- Peskar, Robert: *Arhitektura in arhitekturna plastika okoli leta 1400 v Sloveniji*. Ljubljana, 2005 (Doktorska disertacija na Oddelku za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani).
- Petrič, Magda: *Rateče*. Maribor: Založba obzorja, 1990 (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije; 173).
- Podlogar, Leopold: Iz zgodovine kranjskih trgov. II. Kranjski trgi. 1. Bela peč. *Vrtec*, 50/1–2, 3–4, februar in april 1920, str. 25–27, 51–56.
- Preinfalk, Miha: Grad Sevnica in njegovi boji za lastništvo (1595–1769). *Grad Sevnica*. Sevnica: Društvo Trg, 2011, str. 83–101.
- Preinfalk, Miha: *Plemiške rodbine na Slovenskem. 17. stoletje. 1. del. Od Billichgrätzov do Zanettijev*. Ljubljana: Viharnik, 2014 (Zbirka Blagoslovljeni in prekleti; 4).
- Rajšp Vincenc (ur.), *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, 4, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU in Arhiv Republike Slovenije, 1998.
- Rašpica, Branimir in Jengi, Ivan: Južni portal u sv-

- jetlu konzervatorsko-restauratorskih istraživanja i obnove. *Crkva sv. Marka u Zagrebu. Arhitektura, povijest, obnova*. Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod, 2013, str. 151–179.
- Sagadin, Milan: Arheološka najdišča Gornjesavske doline. *Med Julijci in Karavankami. Zgodovinske in naravne podobe Gornjesavske doline*. Jesenice: Gornjesavski muzej Jesenice, 2011, str. 11–22.
- Santonino, Paolo: *Popotni dnevniki. 1485–1487. Prevedel Primož Simoniti*. Celovec, Dunaj, Ljubljana: Mohorjeva založba, 1991.
- Sapač, Igor (ur.): *Freudenberg – Lušperk – Jamnik. Zreški gradovi med včeraj, danes in jutri*. Maribor–Zreče: Univerza v Mariboru; Občina Zreče, 2016.
- Sapač, Igor: *Grad Mirna*. Mirna: Studio 5, 2004.
- Sapač, Igor: Mesta, trgi, gradovi in samostani v Slavi vojvodine Kranjske. Popravki in dopolnitve. *Studia Valvasoriana. Zbornik spremnih študij ob prvem integralnem prevodu Die Ehre Deß Hertzogthums Crain v slovenski jezik*. Ljubljana: Zavod Dežela Kranjska, 2014, str. 703–892.
- Sapač, Igor: *Razvoj grajske arhitekture na Dolenjskem in v Beli krajini*. Ljubljana, 2003 (Diplomsko delo na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani).
- Sapač, Igor: Stavbni razvoj gradu Sevnica. *Grad Sevnica*. Sevnica: Društvo Trg, 2011, str. 15–54.
- Schumi, Franz: *Archiv für Heimatkunde. Geschichtsforschungen, Quellen, Urkunden und Regesten*. 2 zvezka. Laibach: der Herausgeber, 1882–1887.
- Simoniti, Vasko: *Turki so v deželi že. Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*. Celje: Mohorjeva družba, 1990.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Srša, Ivan: Međimursko graditeljstvo u doba celjskih grofova. *Zbornik mednarodnega simpozija Celjski grofje, stara tema – nova spoznanja, Celje, 27.–29. maj 1998. Uredila Rolanda Fugger Germadnik*. Celje: Pokrajinski muzej, 1999, str. 349–362.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. I. Gorenjska. Ob zgornjem toku Save*. Ljubljana: Viharnik, 1996 (Grajske stavbe 6).
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. II. Dolenjska. Med Igom, Ribnico in Kočevjem*. Ljubljana: Viharnik, 2003 (Grajske stavbe 15).
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. II. Dolenjska. Bela krajina*. Ljubljana: Viharnik, 2004 (Grajske stavbe 16).
- Stopar, Ivan: Mojster Hans Melfrid in Celjska delavnica. *Gotika v Sloveniji. Nastajanje kulturnega prostora med Alpami, Panonijo in Jadranom*, Akti mednarodnega simpozija Ljubljana, Narodna galerija, 20.–22. oktober 1994, Ljubljana 1996, str. 413–420.
- Stopar, Ivan: *Ostra kopja, bridki meči*. Ljubljana: Viharnik, 2007 (Zbirka Življenje na srednjeveških gradovih na Slovenskem).
- Stopar, Ivan: *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1977.
- Šmitek, Janez: Lipniški grad. *Radovljiški zbornik 1992*. Radovljica: Skupščina občine Radovljica, 1992, str. 23–29.
- Tkalčec, Tatjana: *Burg Vrbovec u Klenovcu Humsko-me. Deset sezona arheoloških istraživanja*. Zagreb: Muzeji Hrvatskog zagorja; Institut za arheologiju, 2010.
- Tkalčić, Ivan Krst.: *Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae. Povijesni spomenici slob. kralj. grada Zagreba*, 10. Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakultete Sveučilišta u Zagrebu, 1904.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Topografija Kranjske 1678–1679. Skicna knjiga*. Faksimiliran natis originala iz Metropolitanske knjižnice v Zagrebu. Ljubljana: Valvasorjev odbor pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, 2001.
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain*. Laybach–Nürnberg, 1689.
- Valvasor, Johann Weichard: *Topographia Ducatus Carnioliae Moderna. Wagensperg in Crain, 1679. Faksimilirana izdaja*. Ljubljana: Cankarjeva založba; München: Dr. Dr. Rudolf Trofenik, 1970.
- Virgilio, Gianni: *Castelli da scoprire. Due passi tra storia e paesaggio*. Udine: Forum, 2011.
- Virgilio, Gianni: *Castelli e fortificazioni della Carnia. Ovvero le antiche pietre come testimoni del tempo*. Tolmezzo: Andrea Moro, 2013.
- Voje, Ignacij: *Slovenci pod pritiskom turskega nasilja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996.
- Vukičević-Samaržija, Diana: Das künstlerische Erbe der Grafen von Cilli in Kroatien. *Zbornik mednarodnega simpozija Celjski grofje, stara tema – nova spoznanja, Celje, 27.–29. maj 1998. Uredila Rolanda Fugger Germadnik*. Celje: Pokrajinski muzej, 1999, str. 363–373.
- Vukičević-Samaržija, Diana: *Gotičke crkve Hrvatskog zagorja*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 1993.
- Wagner, Jasmine: Schöner Wohnen unter Abt Valentin Pierer – »Wellness« ab dem 16. Jahrhundert auf einem Wehrbau in 1200 Metern Seehöhe. *Burgen im Alpenraum*. Petersberg: Imhof, 2012 (Forschungen zu Burgen und Schlössern, 14), str. 185–192.
- Webernic, Evelyne: *Der Landeshauptmann von Kärnten. Ein historisch-politischer Überblick*. Klagenfurt: Verlag des Kärntner Landesarchivs, 1987.
- Wurzbach, Constantin: Khevenhüller, Georg Freiherr. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. 11. Theil*. Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1864, str. 218–219.
- Wutte, Martin (Hg.): *Das Kanaltal. La Valcanale*. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 2009.

Zahn, Josef: Geschichtliche Studien eines grossen Herrn und ihre Nutzenwendung. *Steiermärkische Geschichtsblätter*, I/2, Graz 1880, str. 65–67.

Žibert, Marjana (ur.): *Pozdrav z Gorenjske. Zbirka starih razglednic*. Kranj: Gorenjski muzej, 2010.

Žontar, Jože: Rudarstvo in fužinarstvo. *Dokumenti slovenstva*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1994, str. 210–214.

S U M M A R Y

The Bela Peč/Weissenfels Castle and its architectural-historical importance

The Bela Peč/Weissenfels Castle standing on a hill at 1123 metres above the sea level, in the Karavanke Mountains between Kranjska Gora and Tarvisio/Tarvis/Trbiž, is one of the youngest medieval castles in the territory of the former Province of Carniola and one of the rare castles that were completely rebuilt by the Counts of Cilli. Around 1431 Frederick II of Cilli undertook its construction in a high-altitude location bordering Carinthia and Friuli. After the extinction of the Counts of Cilli in 1456 the castle became a provincial princely property, leased to the members of the noble families of Dietrichstein, Thurn-Valsassina, Khevenhüller, Moscon, and Eggenberg. After 1636 and until it was completely destroyed, the castle passed between the noble families of Eggenberg, Benaglia, Trilleg, Cobenzl and Segalla. Since the 18th century it has lain in ruins. Nevertheless, its building plan is still discernible enough to reveal that its development spanned at least four

building stages during the 15th and 16th centuries. In the first building stage, which may be dated between 1431 and 1456, a rather extensive castle core emerged in a manner typical of the architectural tradition of ministerial castles across central Europe of the 12th and 13th centuries, with a relatively regular geometric cross-section, pentagonal circumferential walls, inner courtyard, a water reservoir, a residential building – palatium, a two-and-a-half-floor square tower and, most likely already at this stage, the southeastern tract. In the second building stage, which took place in the last quarter of the 15th century, the castle was fortified to provide protection against Turkish incursions. On the northeastern and northwestern sides, the original castle layout was surrounded by an outer bailey, forming the present Zwinger, an area between two defensive walls, which was further fortified with an oval tower in the northern corner. At the same time, the castle core obtained a new southwestern tract and a small building constructed on the northwestern side of the wall, perhaps also a connecting northeastern tract. The third building stage, which may be dated to around 1500, saw the continuation and completion of the castle's anti-Turkish fortification. In the same period, an extensive external Zwinger was constructed at the gate of the castle compound, so that the latter could also provide a big enough shelter – so-called *tabor* – for the inhabitants of the broader area. The construction of the castle core continued as well, with the addition of new buildings that connected the previously separate building tracts into a fairly homogeneous and functional whole, as documented in depictions from around 1620 and around 1678. The castle suffered damage in the earthquake of 1511. Soon after the threat of Turkish incursions into this area had subsided, it lost its significance and by the 17th century began to crumble into ruin.

Lobanja Friderika II. Celjskega in poskus rekonstrukcije njegove podobe (Pokrajinski muzej Celje).